

NOWE SPOJRZENIE NA POCZĄTKI FRANCISZKANÓW W POLSCE¹

I ROZWÓJ ZAKONU ŚW. FRANCISZKA I POWSTANIE PROWINCJI CZESKO-POLSKIEJ

Kronikarz Jan Furstenhain² odnotował przybycie franciszkanów do krajów słowiańskich: „W roku 1232 bracia mniejsi [...] przybyli do Czech a stąd do Polski”³. Ta notatka kronikarska stanowiła punkt wyjścia dla badaczy początkowych dziejów franciszkanów na ziemiach polskich. Historiografia polska wykazała zainteresowanie tym zjawiskiem, jakim było osiedlenie się franciszkanów w Polsce. Zachowały się jednak fragmentaryczne źródła czeskie i polskie o przybyciu franciszkanów do krajów słowiańskich. Autorzy polscy zinterpretowali je następującym twierdzeniem: „Braci sprowadzono z Pragi”⁴. Sprzyjała takiej koncepcji legenda, którą podał Jan Długosz o powołaniu franciszkanów z Pra-

¹ Artykuł napisany w związku z 750-leciem przybycia franciszkanów do Polski.

² *Kronika* Jana Furstenhaina powstała w 1503 r. Kronika zawiera wiadomości z dziejów zakonu od czasów św. Franciszka z Asyżu. Podaje wiadomości odnoszące się do dziejów całego zakonu, które można sprawdzić w innych źródłach; na tej podstawie można przyjąć wiarygodność informacji odnoszących się do dziejów prowincji czesko-polskiej, obecnie nieznanych z innych źródeł. Kronika podaje podstawowe wiadomości o prowincji czesko-polskiej w średniowieczu. Kronikę ogłosił drukiem: ks. Kamil Kantak, *Franciszkanie polscy*, Kraków 1937 t. I s. 412—426.

³ Jan Furstenhain, *Kronika* (dalej cyt. Jan Furstenhain), w: Kantak Fran. t. I s. 413.

⁴ K. Kantak, *Początki Franciszkanów w Polsce*, Gdańsk 1923 s. 6; K. S. Rosenbaiger, *Dzieje kościoła OO. Franciszkanów w Krakowie w wiekach średnich*, Kraków 1933 (Biblioteka Krakowska Nr 79) s. 64, 84; C. Baran, *Sprawy narodowościowe u Franciszkanów śląskich w XIII w.*, Warszawa 1954 s. 19; T. Szafranski, *Klasztory franciszkańskie na Śląsku w XIII w. i ich przynależność organizacyjna*, RH 7(1958) z. 2 s. 159, 163, 168, 171; Odmienne stanowisko ze względu na rolę Jana z Piana del Carpini zajął: Tadeusz Kozaczewski, *Pierwotny kościół franciszkański we Wrocławiu*, „Prace Komisji Historii Sztuki”, Wrocław 1963 t. III s. 199—249.

gi do Polski i założeniu klasztoru braci mniejszych w Krakowie przez małoletniego Bolesława Wstydliwego⁵.

Literatura polska, przy niedostatku krajowych źródeł, ujęła początkowy ruch franciszkański na ziemiach polskich w aspekcie politycznym⁶, odmiennie niż w krajach zachodniej Europy, w których początkowe dzieje zakonu rozpoczynają się od następujących wydarzeń — we Francji w 1220 r. biskupi zwrócili się do papieża, aby wypowiedział się w sprawie franciszkanów. Papież Honoriusz III polecił braci mniejszych biskupom jako zakon zatwierdzony przez Stolicę Apostolską, aby bez obawy przyjmowali ich w swoich diecezjach⁷. Wynik pierwszej misji franciszkańskiej do Niemiec przybrał charakter tak tragiczny, że w 1221 r. św. Franciszek wysłał tylko ochotników gotowych na męczeństwo⁸. Kronika króla Eryka podaje, że ludność Danii i Norwegii ogarnęła zdumienie na widok pierwszych franciszkanów⁹. Polacy nie mogli znać lepiej franciszkanów i perspektywy ich działalności niż inne społeczeństwa europejskie. W badaniach osiedlenia się franciszkanów w Polsce trzeba uwzględnić przede wszystkim aspekt społeczno-religijny. Przybycie i osiedlenie się franciszkanów w Polsce można rozpatrywać tylko w kontekście europejskiego franciszkanizmu.

Kwestia przybycia braci mniejszych do Polski musi być oparta na europejskich źródłach franciszkańskich¹⁰, przy czym należy położyć nacisk na szerokie perspektywy porównawcze. Fragmentaryczne źródła polskie trzeba skonfrontować z europejskimi.

⁵ Długosz, Roczniki, księga 6, Warszawa 1973 s. 348.

⁶ Ks. Kamil Kantak, wychodząc z założenia, że Henrykowie śląscy wzięli sobie za cel zjednoczenie ziem królestwa polskiego twierdzi: „W takim układzie stosunków Jędrzych Pobożny mógł widzieć w franciszkanach potężnych pomocników. Znaczenie w Kurii mieli nieposłednie, mogli tam brać w obronę księcia przeciw dostojnikom duchownym. W kraju zaś każąc wszędzie i wogóle sprawując misję wewnętrzną, spotykali się z szerokimi kołami ludności, mogli urabiać opinię, rozszerzając wpływy księcia”. (K. Kantak, *Początki* s. 9—10). Podobnie potraktował działalność franciszkanów jako emanację celów politycznych dynastii Szczęśny Skibiński: *Pierwotny kościół Franciszkanów w Krakowie*, Poznań 1977, stawiając hipotezę o pierwotnym kościele franciszkańskim w Krakowie jako mauzoleum Piastów.

⁷ BulFr 1759 t. I s. 5.

⁸ *Chronica Fratris Jordani a Jano O. F. M.* (dalej cyt. Jordan z Giano), w: AFr t. I s. 3.

⁹ *Missio Ordinis in Danimarchia*, „Fraternus Nuntius”, nova series, 1978 nr 2 s. 2—7.

¹⁰ Zwróciłem na te źródła uwagę w artykule: *Pierwotny kościół franciszkański w Krakowie*, NP t. 60: 1983 s. 78—79; Źródła i literaturę franciszkańską omawia Tadeusz Szafrański: *Klasztory franciszkańskie na Śląsku w XIII wieku i ich przynależność organizacyjna*, RH t. 7 (1958) z. 2 s. 151—185.

Podstawowe znaczenie mają dwie kroniki: Jordana z Giano i Jana Furstenhaina.

Genezy przybycia i osiedlenia się franciszkanów w Polsce należy szukać w dwu decyzjach św. Franciszka z Asyżu. Pierwszą podjął 24 lutego 1209 r. pod wpływem tekstu Ewangelii o rozesłaniu uczniów Chrystusa na przepowiadanie Ewangelii. Za przykładem apostołów Franciszek oddał się głoszeniu nauk pokutnych. Jego „ewangeliczna forma życia” znalazła naśladowców. Franciszek napisał dla nich krótką regułę, używając głównie tekstów Ewangelii. W 1209 r. na prośbę Franciszka papież Innocenty III zatwierdził sposób życia braci mniejszych, włączając ten ruch ewangeliczno-apostolski do programu reformy Kościoła¹¹. W drodze powrotnej z Rzymu bracia mniejsi „rozprawiali między sobą, czy winni przebywać między ludźmi, czy udać się na miejsce samotne”. Franciszek po modlitwie „zdecydował, żeby nie żyć samemu sobie, ale dla Tego, który umarł za wszystkich. Był bowiem świadomy, że został posłany po to, aby zdobywać Bogu dusze”¹². Franciszek na mocy władzy udzielonej zakonowi przez papieża Innocentego III „zaczął [...] gorliwie przepowiadać, krążąc po miastach i kasztelach”¹³.

Kiedy jeszcze niewielu było braci mniejszych, Franciszek „oznajmił im swój zamiar o rozesłaniu ich na cztery strony świata”¹⁴. Wielki wzrost liczby braci sprawił, że zrealizował tę drugą decyzję. W 1217 r. na kapitule generalnej w Asyżu „wybrano ministrów i wysłano ich z pewną ilością braci do wszystkich prowincji świata, gdzie wyznawano wiarę katolicką”¹⁵. Pierwsze misje braci mniejszych spotkały się na ogół z niepowodzeniem. Zakon nie był znany. Okazała się pilna potrzeba opieki Kościoła. Bracia otrzymali od kardynałów listy polecające. Kardynał Hugolin, protektor zakonu św. Franciszka „do wielu prałatów [...] wysłał listy, żeby nie byli braciom przeciwni, ale raczej, by im dali radę i pomoc odnośnie do przepowiadania i zamieszkania w ich prowincjach jako dobrym i religijnym mężom, zatwierdzonym przez Kościół”¹⁶.

Franciszkanie przyszedli do Polski z Włoch przez Niemcy. Doskonale znane są początki zakonu św. Franciszka z Asyżu we Wło-

¹¹ Tomasz z Celano, *Zyciorys pierwszy św. Franciszka z Asyżu*, w: *Wczesne źródła franciszkańskie*, Warszawa 1981 t. I s. 39.

¹² Tomasz z Celano, *Zyciorys pierwszy*, s. 41.

¹³ Tomasz z Celano, *Zyciorys drugi św. Franciszka z Asyżu*, w: *Wczesne źródła franciszkańskie*, Warszawa 1981 t. I s. 104.

¹⁴ Św. Bonawentura, *Zyciorys większy św. Franciszka z Asyżu*, w: *Wczesne źródła franciszkańskie*, Warszawa 1981 t. I s. 249.

¹⁵ Anonim z Perugii, w: *Wczesne źródła franciszkańskie*, Warszawa 1981 t. II s. 74.

¹⁶ Anonim z Perugii, s. 75.

szech¹⁷. To samo można powiedzieć o początkach zakonu w Niemczech. Świadek i uczestnik tych wydarzeń Jordan z Giano na prośbę niemieckich współbraci zakonnych podyktował w 1262 r. br. Baldwinowi historię powstania franciszkańskich prowincji w Niemczech¹⁸.

Na kapitule generalnej w 1221 r. św. Franciszek skierował drugą misję braci do Niemiec. Na czele misji stanął Cezar ze Spiry mianowany prowincjałem Niemiec. Razem z nim udało się dwudziestu pięciu braci za Alpy¹⁹.

Grupa braci mniejszych, która przybyła do Niemiec — trzeba to podkreślić — należała do pierwszej generacji zakonników św. Franciszka. Bracia mniejsi, którzy pod przewodnictwem Cezara ze Spiry rozwinęli działalność w środkowej Europie, zostali przyjęci do zakonu przez samego Założyciela. Rozwój zakonu w środkowej Europie od rozesłania braci na kapitule generalnej odbytej w 1221 r. w Asyżu aż do założenia prowincji czesko-polskiej był nieprzerwanym ciągiem akcji apostołowskiej, w której główną rolę odegrali ci sami przywódcy ruchu franciszkańskiego, którzy opuścili Asyż w 1221 r. Z kręgu najbliższych towarzyszy św. Franciszka pochodzili dwaj włoscy franciszkanie, którzy swoją działalnością objęli Polskę. Byli to Jan z Pian del Carpini prowincjał Saksonii i Polski i kronikarz Jordan z Giano wikariusz prowincji czesko-polskiej²⁰.

W 1221 r. pionierską rolę spełniali w Niemczech dwaj kaznodzieje franciszkańscy, Jan z Pian del Carpini i Barnaba z pochodzenia Niemiec. Poprzedzali innych braci, głosili kazania w miastach niemieckich i przygotowywali pomieszczenia dla braci. Kiedy utworzyła się możliwość osiedlenia się, przybywali inni zakonnicy św. Franciszka, a Jan i Barnaba wędrowali dalej. W ten sposób w jesieni 1221 r. założono w Niemczech osiem klasztorów. W 1222 r. Cezar ze Spiry przyjął wielką liczbę kleryków i braci. Prowincja odczuwała brak kapłanów, dlatego prowincjał postarał się, aby czterej bracia mniejsi otrzymali święcenia kapłańskie. Dnia 18 marca 1223 r. Jordan z Giano został wyświęcony na kapłana. Na kapitule generalnej w 1222 r. Cezar ze Spiry na własną prośbę został zwolniony z obowiązków prowincjała Niemiec. Nowy pro-

¹⁷ *Wczesne źródła franciszkańskie*, t. I—II, Warszawa 1981; R. Huber, *A documented History of the Franciscan Order 1182—1517*, Milwaukee 1944; Di Fonzo, G. Odoardi, A. Pompei, *I Frati Minori Conventuali, Storia e vita 1209—1976*, Roma 1978; L. Iriarte, *Storia del Francescanesimo*, Napoli 1982.

¹⁸ Jordan z Giano, s. 1; K. Eubel, *Geschichte der oberdeutschen (Strassburger) Minoriten-Provinz, Würzburg 1886*.

¹⁹ Jordan z Giano, s. 6—9.

²⁰ Jordan z Giano, s. 6—8.

wincjał Albert z Pizy przybył do Niemiec z liczną grupą braci. We wrześniu 1223 r. zwołał kapitułę prowincjalną do Spiry. Przedmiotem obrad kapituły był problem rozprzestrzenienia zakonu w Europie środkowej. Uchwalono rozesać braci mniejszych. Rozesłanie braci miało podwójny kierunek, albo w granicach jednego regionu, w którym już był założony ośrodek kustodialny, albo na nowe tereny, gdzie nie było klasztorów franciszkańskich. Na kapitule mianowano trzech kustoszów dla poszczególnych krajów niemieckich, którzy byli zobowiązani zakładać nowe klasztory w swoich rejonach. Na kapitule w Spirze uchwalono wysłanie braci do Saksonii, w której jeszcze nie było franciszkanów. Przedsiębiorczy Jan z Pian del Carpini został mianowany kustoszem Saksonii z obowiązkiem zakładania pierwszych klasztorów we wschodnich Niemczech. Jan po przybyciu z grupą braci do Saksonii, założył w Hildesheim pierwszy klasztor franciszkański jako konwent kustodialny. W następnym roku rozesłał braci do ważniejszych miast Saksonii i w tym roku 1224 zostały założone cztery klasztory filialne m. i. w Magdeburgu. Prowincjał Albert z Pizy przekonał się w czasie wizytacji o pomyślnym rozwoju zakonu w Saksonii. Powziął decyzję założenia klasztorów franciszkańskich w Turynii. Do Turynii wysłał Jordana z Giano, którego mianował kustoszem. Dnia 11 listopada 1224 r. przybyli franciszkanie do Erfurtu. Zamieszkali na przedmieściu. Zima uniemożliwiła rozpoczęcie budowy klasztoru. W 1225 r. Jordan z Giano polecił braciom laikom, aby zbadali stan miast w Turynii. Równocześnie wysłał kapłana Hermana kaznodzieję, nowicjusza w zakonie, który swymi kazaniami wywierał wielki wpływ na społeczeństwo. Wszędzie mieszczanie i kler przyjmowali życzliwie franciszkanów tak, że w ciągu tego samego roku 1225 powstały w Turynii, oprócz kustodialnego w Erfurcie, cztery nowe konwenty.

W 1228 r. Jan z Pian del Carpini został prowincjałem prowincji niemieckiej. Na tym urzędzie pozostał do kapituły generalnej w 1230 r. W tymże 1230 r. prowincję niemiecką podzielono na prowincję Renu i prowincję Saksonii²¹.

W 1232 r. dynamizm franciszkański osiągnął swoją szczytową formę, kiedy generałem zakonu został Elias z Asyżu znany jako Elias z Kortony, a prowincjałem Saksonii Jan z Pian del Carpini. W tej sytuacji napotykały na pierwsze trudności w przedstawieniu dalszego rozwoju zakonu św. Franciszka w Europie środkowo-wschodniej. Jordan z Giano opracował kronikę na prośbę braci niemieckich, którzy pragnęli poznać początki zakonu św. Franciszka w Niemczech. Dokładne informacje chronologiczne i topograficzne kroniki odnoszą się do terytorium niemieckiego. Natomiast kroni-

²¹ Jordan z Giano, s. 2—17; K. Eubel, *dz. cyt.* s. 2—10.

karz przedstawił działalność Jana z Pian del Carpini poza granicami Niemiec w sposób ogólny, bez danych chronologicznych²².

[Jordan z Giano przypisał Janowi z Pian del Carpini największe zasługi w rozszerzeniu zakonu św. Franciszka w Europie]²³. Charakterystyka osoby i działalności Jana, którą podał w kronice Jordan, pozwala właściwie ocenić kierowniczą rolę Jana z Pian del Carpini w ruchu franciszkańskim. Jan jako prowincjał Saksonii zrealizował wielki program objęcia Europy środkowo-wschodniej i północnej siecią klasztorów franciszkańskich. Po objęciu urzędu prowincjała Saksonii wysłał grupy braci mniejszych do Czech, Polski, Węgier, Danii i Norwegii²⁴.

Jan z Pian del Carpini zastosował pionierską metodę, wypróbowaną w Niemczech. Osobiście udawał się do krajów, do których miał skierować braci mniejszych, aby zapewnić im osiedlenie się i działalność duszpasterską. Jan z Pian del Carpini razem ze swoim socjuszem przedstawiał się klerowi i ludowi, głosząc kazania. W sprawie założenia klasztorów kontaktował się z władzami kościelnymi i świeckimi²⁵. U biskupów zabiegał o pozwolenie na fundację klasztorów i działalność duszpasterską, szczególnie kaznodziejską zakonników św. Franciszka. Zawsze starał się o pomieszczenie dla zakonników, często tymczasowe na przedmieściach. Równocześnie od władz miejskich, od duchownych i książąt nabywał parcele w obrębie murów miejskich, aby bracia natychmiast po przybyciu mogli przystąpić do budowy kościoła i klasztoru. Zabiegi o zdobycie odpowiedniego mieszkania, utrzymania i możliwości pracy duszpasterskiej były przygotowaniem do osiedlenia się zakonników i założenia klasztoru²⁶.

Punktem wyjścia do działalności wśród Słowian Zachodnich jest Praga z postacią tak ważną, jaką jest Agnieszka siostra króla czeskiego Wacława. Zorganizowała ona w Pradze klasztor klarysek, wzorując się na ideale św. Klary bezpośrednio oddziałującej na Pragę, a stąd na franciszkanizm na ziemiach polskich²⁷.

²² M. Bihl, *De Fr. Joanne de Plano Carpinis, conventus Metensis fundatore, a. 1230*, AFRH 18(1925) s. 287—291.

²³ „Hic Ordinis sui dilatator maximus fuit”, Jordan z Giano, s. 17.

²⁴ „Minister enim factus, in Bohemiam, in Hungariam, in Poloniam, in Daciam et Norvegiam fratres misit”, Jordan z Giano s. 17; J. Komorowski, *Memoriale Ordinis Fratrum Minorum*, w: MPH t. V s. 94.

²⁵ „coram episcopis et principibus pro Ordine suo constanter et personaliter stetit”, Jordan z Giano, s. 17.

²⁶ Jordan z Giano, s. 8—18; *Fr. Joannes de Plano Carpini, Biographia*, w: *Sinica Franciscana*, wyd. A. Van den Wyngaert, Quaracchi 1929 t. I s. 3—6.

²⁷ J. Kłoczowski, *Franciszkanizm w Polsce średniowiecznej*. Odczyt wygłoszony na Sympozjum 8 kwietnia 1983 r. w Krakowie; *Listy*

W *Historia Mongolorum* Jan z Pian del Carpini opisuje swą podróż przez Czechy i Polskę, którą odbył w 1245 r. w misji papieskiej do środkowej Azji, do wielkiego chana Mongołów. Przy tej sposobności wspomina o swym wcześniejszym pobycie w krajach słowiańskich, zanim osiedlili się w nich franciszkanie. Jan wyszczególnił, że w 1245 r. udał się do króla czeskiego Wacława I, z którym łączyła go od dawna przyjaźń²⁸. Podkreślenie od dawna trwającej przyjaźni z królem Wacławem I przemawia za tym, że Jan prawdopodobnie przybył do Pragi jeszcze jako prowincjał Niemiec w latach 1228—1230. Kronikarze czescy zapisali, że bracia mniejsi po przybyciu do Pragi w 1232 r. objęli dom zakonny, a w następnym roku siostra króla, bł. Agnieszka z dziesięcioma towarzyszami wstąpiła do klasztoru św. Franciszka²⁹. Widocznie w latach poprzedzających osiedlenie się franciszkanów w Czechach, król Wacław zbudował braciom w Pradze klasztor i rozpoczął budowę kościoła pod wezwaniem św. Jakuba, Agnieszka zaś zbudowała klaryskom klasztor i świątynię pwz. św. Franciszka.

Przybycie franciszkanów do Polski łączy się bezpośrednio z postacią franciszkanina włoskiego Jana z Pian del Carpini. Analiza relacji podróżniczej Jana z Pian del Carpini w *Historia Mongolorum* prowadzi do wniosku, że on osobiście jako pierwszy franciszkanin przybył do Wrocławia za panowania księcia Henryka Brodatego. W relacji podaje, że w 1245 r. udał się do księcia śląskiego Bolesława, wnuka znanego mu księcia, z którym nawiązał przyjazne kontakty³⁰. Jest rzeczą zrozumiałą, że Jan z księciem Henrykiem Brodatym mógł nawiązać znajomość i przyjaźń w czasie pobytu we Wrocławiu. Pobyt Jana we Wrocławiu musiał trwać dłuższy czas, jeżeli zaprzyjaźnił się z księciem Henrykiem Brodatym i pozyskał dla zakonu biskupa wrocławskiego Tomasza I i kler świecki³¹. Czy wówczas przebywał w Krakowie i innych miastach polskich — nie wiadomo. Celem jego pierwszej podróży było przygotowanie w samym Wrocławiu pomieszczenia dla zakonników, których zamierzał wysłać z Pragi i zbadać możliwości założenia

św. Klary do bł. Agnieszki Praskiej, w: *Wczesne źródła franciszkańskie*, Warszawa 1981 t. II s. 301—302, 325—332.

²⁸ „Requisito consilio eius (Venceslai I), cum esset nobis familiaris dominus ab antiquo”, *Historia Mongolorum*, w: *Sinica Franciscana*, wyd. A. van den Wyngaert, Quaracchi 1929 t. I s. 101—102.

²⁹ „1232. Fratres Minores receperunt domum Pragae”, „1233. Agnes, filia regis Przemysl, assumpsit habitum pauperum dominarum”. *Fontes rerum Bohemicarum*, Praha 1874, 1878 t. II s. 284; t. III s. 472, 473, 603; K. S. Rosenbaiger, dz. cyt., s. 34—35.

³⁰ „ad ducem Slesie Boleslaum veniremus, nepotem ipsius, qui nobis etiam erat familiaris et notus”, *Historia Mongolorum*, s. 102.

³¹ *Monumenta Germaniae Franciscana* (dalej cyt. MGF), 2, *Urkundenbuch der Kustodien Goldberg und Breslau*, wyd. Ch. Reisch, cz. I (1240—1517), Düsseldorf 1917 nr 76.

innych klasztorów franciszkańskich na ziemiach polskich. Nie można ustalić dokładnej daty, kiedy bracia mniejsi przybyli z Pragi i założyli klasztor we Wrocławiu. Stało się to nie wcześniej niż w r. 1232, gdyż w tym roku osiedlili się w Czechach. Wiadomo również, że klasztor śląski powstał za rządów biskupa Tomasa I, który w 1232 r. objął stolicę biskupią we Wrocławiu³².

Prowincjał saski Jan z Pian del Carpini mógł dokonać rozesłania braci mniejszych do Europy środkowo-wschodniej i północnej w pierwszym trzyleciu swoich rządów, a więc w latach 1232 do 1234. Prowincjałów zwalniały kapitule generalne, które zgodnie z zarządzeniem reguły św. Franciszka miały się odbywać co trzy lata³³. Jan z Pian del Carpini nie mógł przewidzieć, że jego rządy jako prowincjała Saksonii potrwać do 1239 r. Rzeczywiście, przeszczerpienie zakonu św. Franciszka nastąpiło w pierwszym trzyleciu rządów Jana z Pian del Carpini jako prowincjała Saksonii. W latach 1232 do 1234 przybyli do Europy środkowo-wschodniej i północnej. W Czechach osiedlili się franciszkanie w 1232 r.³⁴ Na Węgrzech w 1234 r. przełożony grupy zakonnej, która zakładała klasztory, pośredniczył między królem węgierskim Andrzejem II a Stolicą Apostolską³⁵. Do Norwegii przybyli w 1233 r.³⁶ W zestawieniu z tymi faktami trzeba przyjąć, że na ziemiach polskich osiedlili się franciszkanie również w tym okresie, a więc w latach 1232 do 1234. Kronikarz Jordan z Giano podkreśla, że Jan z Pian del Carpini wysłał grupę braci z Pragi do Polski po objęciu urzędu prowincjała Saksonii w 1232 r.³⁷ Dowód pośredni przemawia za tym, że stało się to wkrótce po osiedleniu się franciszkanów w Czechach. Papież Grzegorz IX w 1234 r. utworzył ośrodek kultu św. Franciszka w kościele klarysek w Pradze. Prowincjał Saksonii Jan z Pian del Carpini postarał się o odpusty papieskie dla tego kościoła. Odpusty mogli zyskiwać Czesi i Polacy. Udzielenie odpustów Polakom wskazuje, że Polska już była objęta działalnością zakonu św. Franciszka z Asyżu³⁸.

Na terytorium Polski, w latach trzydziestych XIII w., powstały cztery klasztory: we Wrocławiu (1232—1234 r.)³⁹, w Krakowie w

³² MGF nr 76.

³³ Reguła Seraf. Ojca naszego św. Franciszka, w: *Konstytucje zakonu Braci Mniejszych Konwentualnych (OO. Franciszkanów)*, Niepokalanów 1937 s. 7—8.

³⁴ K. S. Rosenbaiger, *dz. cyt.*, s. 34—35.

³⁵ BulFr t. I s. 131—132; F. Monay, *De Provincia Hungarica Ordinis Fratrum Minorum Conventualium Memoriae Historicae*, Roma 1953 s. 2.

³⁶ *Biographia Fr. Joannis de Plano Carpini*, s. 5.

³⁷ „Minister enim factus [...] in Poloniam [...] fratres misit”. Jordan z Giano, s. 17.

³⁸ BulFr t. I s. 136.

³⁹ T. Kozaczewski, *dz. cyt.*, t. III s. 199—249.

1237 r.⁴⁰ oraz w Inowrocławiu i Toruniu. W klasztorze franciszkańskim w Inowrocławiu 30 listopada 1238 r. rozstrzygnięto spór między księciem Świętopelkiem i biskupem kujawskim Michałem⁴¹. Klasztor w Toruniu został przyjęty na kapitule prowincjalnej w 1239 r. przez prowincjała Tworzymira⁴².

Jan z Pian del Carpini wykazywał szczególne zainteresowanie Polską. Przyjął tytuł prowincjała Saksonii i Polski⁴³. Z tego powodu kronikarz Jan Furstenhain umieścił Jana z Pian del Carpini na pierwszym miejscu na liście prowincjałów czesko-polskich⁴⁴.

Jan z Pian del Carpini, z rozporządzenia generała zakonu Eliaza z Asyżu, usamodzielił placówki franciszkańskie w Polsce i w Czechach. Na kapitule organizacyjnej w Pradze 25 lipca 1238 r. utworzył prowincję czesko-polską. Na tej kapitule wybrano prowincjałem Tworzymira — Czecha⁴⁵.

W 1239 r. kapituła generalna zakonu św. Franciszka w Rzymie dokonała rewizji nowozałożonych prowincji, zapoczątkowała proces terytorialnego podziału prowincji i zatwierdziła czesko-polską prowincję⁴⁶.

Przybycie i osiedlenie się franciszkanów w Polsce wymaga omówienia sposobu zakładania klasztorów franciszkańskich, z uwzględnieniem szerokiej perspektywy porównawczej. Powstanie klasztoru benedyktynów czy cystersów trwało szereg lat. Fundacja była dokonana i mnisi obejmowali klasztor w posiadanie, gdy budynki były ukończone i byt zakonników zabezpieczony nadaniami. Klasztory mnichów opierały swą egzystencję na ustalonych dochodach i własności. Proces fundacji klasztorów mendykantów, ze względu na ideę ubóstwa i życie z ofiarności społeczeństwa, miał charakter odrębny niż w dawnych zakonach mniszych. W programie zakładania klasztorów franciszkańskich odpadały względy na utrzymanie z majątków ziemskich i wystawianie zabudowań klasztornych. Poszukiwanie dokumentów fundacyjnych u franciszkanów jest bezcelowe, bo ich nie było w klasztorach męskich. Franciszkanie przybywali do zaplanowanego miasta, gdy mieli zapewnione przynajmniej tymczasowe mieszkanie, podstawy materialne do założenia klasztoru, to jest teren, ewentualnie materiał do budowy kościoła i klasztoru oraz warunki działalności duszpasterskiej. W Niemczech uważano klasztor za założony, gdy osiedlili

⁴⁰ A. Zwiercan, *Pierwotny kościół franciszkański w Krakowie*, NP t. 60: 1983 s. 80—82; K. S. Rosenbaiger, *dz. cyt.*

⁴¹ Perlbach, s. 56—57 nr 66.

⁴² L. Lemmens, *Annales Minorum Prussicorum*, AFRH 6 (1913) s. 648; K. Maj, *Początki klasztorów franciszkanów i dominikanów w Toruniu*, „Rocznik Toruński” t. 13(1978) s. 217.

⁴³ MPH, t. III s. 166.

⁴⁴ Jan Furstenhain, s. 413.

⁴⁵ Jan Furstenhain, s. 413; Kantak Fran t. I s. 19—20.

⁴⁶ Jan Furstenhain, s. 413.

się zakonnicy, chociaż przebywali w tymczasowym pomieszczeniu i początkowo niewielu było braci w konwencie. Ważnym było stworzenie ośrodka oddziaływania duszpasterskiego na społeczeństwo. W ten sposób w jesieni 1221 r. powstało na terytorium Niemiec 8 klasztorów⁴⁷. Rok osiedlenia się zakonników św. Franciszka w danym mieście należy uważać za datę fundacji klasztoru⁴⁸.

Powstanie konwentów na ziemiach polskich zależało od czynnej, świadomej roli i inicjatywy franciszkanów. Na terytorium Niemiec ogół klasztorów powstał z inicjatywy zakonu. Kronikarz Jordan z Giano przypisał Janowi z Pian del Carpini główną zasługę przeszczenia zakonu św. Franciszka do środkowej Europy⁴⁹. Podobnie powstały klasztory franciszkańskie na wschodnich terenach misyjnych, Rusi, Mołdawii i Litwy⁵⁰. Nie mogło być inaczej na rdzennych ziemiach polskich.

Przy powstawaniu klasztorów franciszkańskich trzeba uwzględnić dwa podstawowe elementy: inicjatywę zakonników franciszkańskich i współpracę fundatorów. W całej Europie istniała jedna metoda zakładania klasztorów franciszkańskich oparta na ofiarności społecznej. Krytycznie trzeba podchodzić do tendencji przypisywania fundacji klasztorów tylko indywidualnym fundatorom. Źródła, kroniki i dokumenty franciszkańskie wyraźnie wyszczególniają fundatorów indywidualnych i fundatorów zbiorowych. Kronika Jana Furstenhaina wymienia fundatorów franciszkańskiego klasztoru św. Jakuba w Pradze⁵¹. Fundatorką klasztoru klarysek pod wezwaniem św. Franciszka w Pradze była siostra króla Wacława — Agnieszka⁵². We Wrocławiu klasztor i kościół franciszkański zbudował własnym sumptem Henryk Pobożny, a po śmierci księcia ukończyła budowę jego żona Anna, która jest również fundatorką klasztoru klarysek we Wrocławiu⁵³. Bł. Salomea była fundatorką klasztoru klarysek w Zawichoście, przeniesionego do Skały i prawdopodobnie w obydwu miejscowościach ufundowała konwenty męskie⁵⁴.

⁴⁷ Jordan z Giano, s. 9; K. Eubel, *dz. cyt.*, s. 4—5; J. Zawadzka, *Proces fundowania opactw cysterskich w XII i XIII wieku*, RH t. 7(1958) z. 2 s. 121—150.

⁴⁸ K. S. Rosenbaiger, *dz. cyt.*, s. 37—39; T. Szafranski, *dz. cyt.*, s. 159—162.

⁴⁹ Jordan z Giano, s. 17.

⁵⁰ A. Zwiercan, *O franciszkanach w Krośnie do końca XVIII wieku*, NP t. 51: 1979 s. 14—21; W. Abraham, *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi*, Lwów 1904 s. 164—194, 275—287, 288—315; Kantak Fran t. I s. 271—320.

⁵¹ Jan Furstenhain, s. 413.

⁵² Jan Furstenhain, s. 413.

⁵³ T. Kozaczewski, *dz. cyt.*, s. 199—249.

⁵⁴ B. Włodarski, *Salomea*, w: HP t. II s. 300—309 (Bibliografia: R. Gustaw, *tamże*, s. 309—313); A. Karwacki, *Błogosławiona Salomea za życia i po śmierci*, Kraków 1911.

Bł. Kinga jest założycielką klasztorów żeńskiego i męskiego w Starym Sączu⁵⁵. Bł. Jolanta założyła klasztor klarysek w Gnieźnie⁵⁶. Dokumenty dokładnie wymieniają dobrodziejów i ich dzieła. W Krakowie bł. Kinga ofiarowała franciszkanom łąnię i teren pod późniejszą rozbudowę obiektów sakralnych. Do kościoła franciszkańskiego Kinga osobiście wykonywała ornaty i szaty liturgiczne⁵⁷. Autor jej życiorysu zapisał, że przekazywała jałmużny na kapituły generalne i prowincjalne⁵⁸. Autor franciszkanin nie podał wcale wiadomości o tym, jakoby Kinga i jej mąż Bolesław byli wyłącznymi fundatorami kościoła franciszkańskiego w Krakowie, tak jak podał o innych mniejszej wagi donacjach. A przecież być fundatorem kościoła franciszkańskiego w Krakowie byłoby największą chlubą i osiągnięciem ich życia. Można tylko pośrednio wnioskować, że Kinga i Bolesław jako dobrodziejcy przyczynili się wydatnie do budowy i wyposażenia kościoła, w którym uczestniczyli w uroczystych nabożeństwach⁵⁹. W XV w. franciszkanie byli przekonani o fundatorze zbiorowym w Krakowie. Bulla Piusa II z 1463 r. podaje, że kościół w Krakowie został zbudowany dzięki ofiarności ksiąząt i wiernych⁶⁰.

W związku ze sposobem zakładania klasztorów, franciszkanie wprowadzili zupełnie nowe pojęcie fundatora. Z idei ubóstwa franciszkańskiego zrodziło się pojęcie fundatora zbiorowego. Zakonnicy św. Franciszka nie tylko utrzymywali się z jałmużny wiernych, ale również budowali kościoły i klasztory dzięki ofiarności społeczeństwa. Kościoły i klasztory franciszkańskie na ziemiach polskich powstały dzięki współpracy trzech czynników: duchowieństwa diecezjalnego, ksiąząt i mieszczan, ogólnie mówiąc dobrodziejów duchownych i świeckich. Franciszkanie wiele zawdzięczali duchowieństwu diecezjalnemu. Bp wrocławski Tomasz II oświadczył, że dobrodziejami franciszkanów przy fundacji ośmiu klasztorów w diecezji wrocławskiej byli jego poprzednik bp Tomasz I i kler diecezjalny. Klasztory na Śląsku powstały „dzięki życzliwości jego poprzednika i dobrodziejstwa prałatów”⁶¹. Również mieszczanie zaznaczyli swój udział w fundacji klasztorów fran-

⁵⁵ M. H. Witkowska, *Kinga — Kunegunda*, w: HP t. I s. 757—772 (Bibliografia: R. Gustaw, *tamże*, s. 772—779).

⁵⁶ H. Wyczawski, *Jolanta Helena*, w: HP t. I s. 624—629 (Bibliografia: R. Gustaw, *tamże*, s. 630—632); W. Sawicki, *Bł. Jolanta Życie i dzieje kultu*, Gniezno—Niepokalanów 1980.

⁵⁷ A. Zwiercan, *Pierwotny kościół franciszkański*, s. 81, 83.

⁵⁸ MPH Warszawa 1961 t. IV s. 712.

⁵⁹ A. Zwiercan, *Pierwotny kościół franciszkański*, s. 83.

⁶⁰ „regumque principum et christifidelium largitionibus fundata et constructa erat”, BulFr, nova series, Quaracchi 1939 t. II nr 1099 s. 571.

⁶¹ MGF nr 76.

ciszkańskich. Było to na porządku dziennym w rozwiniętych miastach niemieckich. Klasycznym przykładem aktywności zakonników i ofiarności mieszczan było założenie klasztoru franciszkańskiego w Erfurcie, dokąd późną jesienią 1224 r. przybył Jordan z Giano z grupą zakonników. Ponieważ warunki atmosferyczne nie pozwoliły zakonnikom przystąpić do natychmiastowej budowy klasztoru, przeto z nastaniem wiosny mieszczanie wyznaczili prokuratora do prowadzenia robót budowlanych⁶². Na ziemiach polskich, klasztory w Namysłowie i Żaganiu zostały założone przez społeczność miejską⁶³. Na terenach misyjnych w przedlokacyjnym Krośnie społeczeństwo złożyło ofiary na budowę kościoła i klasztoru⁶⁴. W końcu dzięki wydatnej pomocy książąt z rodu Piastów fundacje franciszkańskich klasztorów szybko dochodziły do skutku. Szczególnymi dobrodziejami byli książęta z linii wrocławskiej i opolskiej. O związku franciszkanów z dworem opolskim świadczy fakt, że książęta wybrali sobie kościół minorytów na miejsce wiecznego spoczynku⁶⁵. W Małopolsce i Wielkopolsce książęta Bolesław Wstydlawy i Bolesław Pobożny i ich małżonki Kinga i Jolanta oraz siostra Bolesława Wstydlawego — Salomea zasłużyli sobie na wdzięczność franciszkanów jako wielcy dobrodziejcy. Kronikarz franciszkański uczcił pamięć Bolesława Wstydlawego charakterystycznym zapiskiem: „zakonnikom dobrze czynił, a mianowicie franciszkanów kochał”⁶⁶. *Rocznik Małopolski* spisany przez franciszkanina, który wyjątkowo podaje wiadomości o Wielkopolsce, poświęcił wspomnienie Bolesławowi Pobożnemu⁶⁷. Żywoty Anny, Kingi i Salomei wystarczająco mówią o związkach dworów książęcych z franciszkanami⁶⁸.

W programie fundacyjnym trzeba zwrócić uwagę na poszczególne etapy tworzenia się wspólnot klasztornych w miastach. Przybycie i osiedlenie się zakonników św. Franciszka poprzedzali bracia pionierzy wysłani przez prowincjała, a w obrębie kustodii przez kustosa danego regionu. W planowanym do osiedlenia mieście pierwszą fazę stanowiło głoszenie kazań. W ten sposób zakonnicy pionierzy przedstawiali się i zapoznawali kler i lud z zakonem św. Franciszka. Jan z Pian del Carpini przemawiał do kleru po łacinie, a towarzyszący mu zakonnik do ludu w narodowym języku. Natychmiast pierwsi zakonnicy przystępowali do zapewnienia wa-

⁶² Jordan z Giano, s. 12—13.

⁶³ MGF nr 68.

⁶⁴ „eleemosinis ut notum est nobis, quae dictis fratribus per pios homines offerebantur templum et claustrum est erectum” A. Zwiercan. *O franciszkanach w Krośnie*, s. 16—17 przyp. 27.

⁶⁵ T. Szafranski, *dz. cyt.*, s. 171.

⁶⁶ MPH t. III s. 48.

⁶⁷ MPH t. III s. 50.

⁶⁸ MPH t. IV s. 656—661, 662—744, 770—796.

runków osiedlenia się i działalności duszpasterskiej. Fundacja klasztoru nie wchodziła w zakres egzempcji, wymagane było zezwolenie biskupa diecezjalnego. W regule św. Franciszek zastrzegł, żeby bracia nie głosili kazań w diecezji wbrew woli biskupa. Decydujące znaczenie miał stosunek biskupa i kleru diecezjalnego do nowego zakonu. Jan z Pian del Carpini i inni franciszkanie rozpoczęli od ustalenia z biskupem warunków działalności duszpasterskiej, szczególnie kaznodziejskiej. W całych Niemczech franciszkanie spotykali się z życzliwością biskupów. Wpływało na to stanowisko Stolicy Apostolskiej. Tomasz z Celano, który był pierwszym kustoszem a potem wikariuszem prowincji niemieckiej, podał, że kardynał Hugolin protektor zakonu zaopatrzył zakonników franciszkańskich w listy polecające. W 1224 r. bracia przedstawili biskupom również regułę zatwierdzoną przez papieża Honoriusza III. W takich okolicznościach „prałaci, widząc regułę zatwierdzoną przez Najwyższego Pasterza, a także dobre świadectwo kardynałów, Pana na Ostii oraz innych polecające braci, dali im pozwolenie na pobudowanie się, zamieszkanie i głoszenie kazań w ich prowincjach”⁶⁹.

W Polsce również spotkali się franciszkanie z życzliwą postawą biskupów. W diecezji wrocławskiej franciszkanie pozyskali swą działalnością kaznodziejską bpa Tomasza I i kler diecezjalny⁷⁰. W Krakowie kapituła krakowska poparła franciszkanów i ofiarowała im parcelę pod budowę kościoła i klasztoru⁷¹. Biskup przede wszystkim dawał braciom pozwolenie na głoszenie kazań i słuchanie spowiedzi⁷².

Dalszą fazę w procesie fundacji klasztoru franciszkańskiego stanowiły zabiegi zakonników u władz kościelnych i świeckich o pomieszczenie często tymczasowe i o nabycie parceli i materiałów budowlanych pod budowę kościoła i klasztoru. We Wrocławiu zakonnicy mieszkali do 1240 r. w tymczasowym pomieszczeniu⁷³. W Toruniu mistrz krzyżacki Poppo darował franciszkanom parcelę pod budowę kościoła i klasztoru. Podobnie otrzymali parcele w Chełmie i Nowem⁷⁴.

Dopiero po zapewnieniu warunków fundacji, a więc po uzyskaniu podstawy materialnej do założenia klasztoru oraz pozwolenia na uprawianie działalności duszpasterskiej, przybywała grupa zakonników, którzy tworzyli konwent w danym mieście. Zazwyczaj natychmiast przystępowali do budowy kościoła i klasztoru. O szyb-

⁶⁹ Tomasz z Celano, *Życiorys pierwszy*, s. 75.

⁷⁰ MGF nr 76.

⁷¹ A. Zwiercan, *Pierwotny kościół franciszkański w Krakowie*, s. 81.

⁷² Jordan z Giano, s. 12.

⁷³ T. Kozaczewski, *dz. cyt.*, s. 235—236.

⁷⁴ L. Lemmens, *Annales Minorum Prussicorum*, s. 702—704.

kim wznoszeniu budynków zakonnych świadczą konsekracje franciszkańskich kościołów. We Wrocławiu przed 1241 r. kościół był poświęcony, gdyż złożono w nim ciało księcia Henryka Pobożnego, który zginął w walce z Tatarami⁷⁵. W Krakowie, mimo zniszczeń dokonanych przez Tatarów, kościół został poświęcony przed odbyciem w tym klasztorze kapituły prowincjalnej w 1249 r.⁷⁶

Kiedy powstała prowincja czesko-polska, najważniejszą fazę fundacji stanowiło przyjęcie danej placówki przez kapitułę prowincjalną, która od kapituły generalnej w 1239 r. była najwyższym organem władzy w prowincji. Pierwszym klasztorem w ten sposób przyjętym na kapitule prowincjalnej we Wrocławiu w 1239 r. był Toruń⁷⁷.

Od inicjatywy i wysiłków samych braci mniejszych i poparcia szerokich kół społeczeństwa zależała w decydującej mierze realizacja fundacji klasztorów franciszkańskich.

Dynamizm franciszkański podobnie jak w Niemczech wystąpił również na terytorium Czech i Polski. Nie inaczej odbywało się zakładanie klasztorów na ziemiach polskich niż to było w Saksonii, tym bardziej że całą akcją kierował prowincjał saski Jan z Pian del Carpini, a od 1241 r. Jordan z Giano jako wikariusz prowincji czesko-polskiej. Badania porównawcze i sytuacja na Śląsku przemawiają za tym, że również w Polsce nastąpiło rozesłanie braci mniejszych. Najazd Tatarów w 1241 r. i straty przez nich spowodowane nie powstrzymały rozwoju zakonu św. Franciszka na ziemiach polskich. Nie znamy uchwał pierwszej kapituły prowincjalnej odbytej we Wrocławiu w 1239 r. Znając jednak metodę zakładania klasztorów w poszczególnych kustodiach na terenie Niemiec można przypuszczać, że również na ziemiach polskich nastąpiło rozesłanie braci do zakładania filialnych klasztorów w polskich kustodiach. W ten sposób najłatwiej można wytłumaczyć powstanie na Śląsku grupy sześciu nowych klasztorów w ciągu dwięściolecia po kapitule wrocławskiej, a do końca XIII stulecia — dwudziestu klasztorów. W tym samym czasie również zostały założone klasztory w kustodiach krakowskiej i kujawskiej. Zakładanie klasztorów umożliwił wielki napływ rodzimych kandydatów do zakonu. Dwa świadectwa są tu niezwykle ważne. Z dokumentu bpa wrocławskiego Tomasza II wiemy, że na Śląsku zakładali klasztory franciszkanie Polacy i Czesi — mieszkańcy tej dzielnicy⁷⁸. Drugie świadectwo dotyczy założenia klasztoru w San-

⁷⁵ T. Kozaczewski, *dz. cyt.*, s. 205.

⁷⁶ A. Zwiercan, *Pierwotny kościół franciszkański w Krakowie*, s. 83.

⁷⁷ L. Lemmens, *Annales Minorum Prussicorum*, s. 702.

⁷⁸ „Poloni et Bohemi primi fundatores teraeque indigene speciale provinciam faciebant”, MGF nr 76; G. A. Stenzel, *Urkunden zur*

domierzu, dzięki zapobiegliwości prowincjała Rajmunda. Klasztor został przyjęty w 1243 r. na kapitule prowincjalnej w Złotorzy⁷⁹.

Pierwszy klasztor franciszkański założony we Wrocławiu w latach 1232—1234 zajął czołowe miejsce wśród konwentów na ziemiach polskich. Ważnym wydarzeniem było odprawienie 14 października 1239 r. we Wrocławiu pierwszej, po założeniu prowincji czesko-polskiej, kapituły prowincjalnej. Po kapitule generalnej odbytej w Rzymie, pierwszy z wyboru pochodzący prowincjał czesko-polski Tworzymir zwołał delegatów na kapitułę prowincjalną do Wrocławia zgodnie z postanowieniem reguły św. Franciszka⁸⁰. Samo wydarzenie jest dowodem zaawansowanej budowy obiektów franciszkańskich we Wrocławiu. Odbycie kapituły wymagało miejsca dla jej uczestników i poświęconego kościoła, względnie prezbiterium do odprawiania nabożeństw. Nie wiadomo kiedy książę Henryk II Pobożny rozpoczął stawiać we Wrocławiu klasztor i kościół franciszkański pod wezwaniem św. Jakuba. Zakonnicy początkowo zajmowali tymczasowe mieszkanie oddalone od terenu, na którym, w pobliżu murów miejskich, stanął klasztor i obszerny kościół. *Spominki Klarysek Wrocławskich* podają, że książę Henryk II przeniósł w 1240 r. franciszkanów do klasztoru, który wystawił braciom z własnych funduszy⁸¹. Być może, że stało się to wcześniej przed kapitułą prowincjalną, ale jest to tylko przypuszczenie. Złożenie w kościele franciszkańskim we Wrocławiu ciała Henryka II Pobożnego, który zginął pod Legnicą w walce z Tatarami, jest wymownym świadectwem, że w 1241 r. kościół, a przynajmniej prezbiterium było poświęcone. Wkrótce na prośbę księżnej Anny i jej synów generał zakonu Crescentius Grisi a Jesu dał pozwolenie na używanie jedwabnych szat liturgicznych w czasie mszy św. i odmawiania brewiarza. W 1254 r. papież Innocenty IV zatwierdził ten przywilej na tej podstawie, że w świątyni franciszkańskiej spoczywa ciało księcia Henryka II Pobożnego, który zginął w walce z Tatarami⁸². Henryk II za swego życia doprowadził do stanu używalnego kościół i klasztor franciszkański, a po jego tragicznej śmierci w walce z Tatarami w 1241 r. budowę kościoła ukończyła jego żona Anna⁸³. Początkowe dzieje klasztoru we Wrocławiu opracował Tadeusz Kozaczewski⁸⁴.

Rozwój sieci klasztorów na ziemiach polskich był dziełem same-

Geschichte des Bisthums Breslau im Mittelalter, Breslau 1845 s. 150 nr 143.

⁷⁹ „sua industria”, Jan Furstenhain, s. 413.

⁸⁰ Jan Furstenhain, s. 413; *Regula św. Franciszka*, s. 8.

⁸¹ MPH t. III s. 691—695; T. Kozaczewski, *dz. cyt.*, s. 235—236.

⁸² BulFr t. I s. 722—723; MGF nr 14, 17.

⁸³ T. Kozaczewski, *dz. cyt.*, s. 235—239.

⁸⁴ T. Kozaczewski, *dz. cyt.*, s. 199—249.

go zakonu św. Franciszka i ofiarności społeczeństwa polskiego. Źródła rzadko wspominają o powstaniu konwentów franciszkańskich. Wnioski można wyciągnąć tylko z okazyjnych wzmianek o istnieniu klasztorów.

Lista miejscowości, w których powstały na Śląsku franciszkańskie konwenty w pierwszym dziesięcioleciu po kapitule prowincjalnej, odbytej 14 października 1239 r. we Wrocławiu, jest następująca: Złotoryja, w której 15 VIII 1243 r. odbyła się kapituła prowincjalna⁸⁵; Zgorzelec, w którym Konrad biskup Miśni konsekrował kościół franciszkański 1 IX 1245 r. pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny⁸⁶; Opole, które zostało na nowo przyjęte na kapitułę w Zgorzelsku 8 IX 1248 r. po poprzednim opuszczeniu go⁸⁷; Lwówek Śląski — książe Henryk III przy współudziale możnych nadał plac pod budowę klasztoru w 1248 r.⁸⁸; Kłodzko, w którym budowę klasztoru prowadzono za rządów prowincjała Bogusława (1247—1251)⁸⁹; Świdnica — papież Innocenty IV w 1249 r. udzielił odpustu tym, którzy pomagają przy budowie kościoła i klasztoru⁹⁰.

W drugiej połowie XIII w. dokumenty wymieniają klasztory franciszkańskie w następujących miastach śląskich: Głogów, znany z dokumentu wystawionego w klasztorze franciszkańskim przez Konrada I w 1257 r.⁹¹; Nysa — klasztor został przyjęty w 1257 r. na kapitule prowincjalnej w Inowrocławiu⁹²; Wodzisław, w którym franciszkanie mieli otrzymać konwent w 1257 r.⁹³; Bytom — klasztor został przyjęty na kapitule prowincjalnej w 1258 r.⁹⁴; Głogówek — klasztor został przyjęty na kapitule prowincjalnej w 1264 r.⁹⁵; Krosno — pierwszą wzmiankę o klasztorze mamy z 1272 r.⁹⁶; Lubań — z 1273 r. pochodzi dokument będący zezwoleniem margrabiego Ottona i jego matki na budowę klasztoru⁹⁷; Legnica — list biskupa Tomasza II do członków konwentu, aby przestrzegali interdyktu i ekskomuniki ogłoszonej 31 VII 1284 r.

⁸⁵ Jan Furstenhain, s. 413.

⁸⁶ MGF nr 3.

⁸⁷ Jan Furstenhain, s. 414.

⁸⁸ Cod Sil Bd VII, *Regesten zur schlesischen Geschichte*, wyd. C. Grünhagen, Breslau 1869 cz. 1 s. 259.

⁸⁹ Jan Furstenhain, s. 414; Archiwalia z lat 1257—1749 wymienia: *Archiwalny Biuletyn Informacyjny, Wojewódzkie Archiwum Państwowe we Wrocławiu*, Warszawa 1955 s. 22.

⁹⁰ MGF nr 6.

⁹¹ *Regesten zur schlesischen Geschichte*, cz. 2 s. 66 nr 970.

⁹² Jan Furstenhain, s. 415.

⁹³ T. Szafranski, *dz. cyt.*, s. 166—167.

⁹⁴ Jan Furstenhain, s. 415.

⁹⁵ Jan Furstenhain, s. 416.

⁹⁶ MGF nr 43.

⁹⁷ MGF nr 44, 132.

na księcia Henryka IV⁹⁸; klasztory w Żaganiu i Namysławie ufundowane w 1284 r. przez mieszczan, objęły w 1285 r. bracia mniejsi z prowincji saskiej⁹⁹; Namysłów — kościół franciszkański otrzymał odpust od biskupa Hermana¹⁰⁰; Brzeg — udzielenie odpustu kościołowi minorytów przez biskupa Kamienia Pomorskiego Hermana w 1285 r. jest pierwszą wzmianką o istnieniu klasztoru¹⁰¹. W literaturze przyjmuje się, że jeszcze dwa klasztory: w Środzie Śląskiej i Ziembicach powstały w XIII w., chociaż wzmianki o nich pochodzą dla Środy Śląskiej z 1318 r.¹⁰², a dla Ziembic pierwsza informacja źródłowa pochodzi z 1304 r., kiedy to spisano dokument, którego świadkiem był gwardian z Ziembic¹⁰³.

W XIII w. franciszkanie założyli na Śląsku 20 konwentów. Kustodia wrocławska liczyła, obok najstarszego na ziemiach polskich Wrocławia, domy zakonne w Świdnicy, Środzie, Nysie, Namysławie, Brzegu i Ziembicach. Do kustodii w Złotoryi należały na ziemiach polskich klasztory: Złotoryja, Lubań, Lwówek Śląski, Legnica, Żagań, Krosno i Zgorzelec. W kustodii opolskiej powstały konwenty w Opolu, Głogówku, Bytomiu i Wodzisławiu. Klasztory w Głogowie i Kłodzku należały do kustodii pozaśląskich¹⁰⁴.

W Małopolsce konwenty należące do kustodii krakowskiej powstały w następujących miejscowościach: Kraków, do którego przybyli franciszkanie w 1237 r. z Pragi¹⁰⁵; Sandomierz, przyjęty na kapitule w Złotoryi w 1243 r. został przemiesiony do Zawichostu; po przybyciu klarysek w 1255 r. do Zawichostu, również franciszkanie zamieszkali przy klasztorze zakonnicy¹⁰⁶; Nowe Miasto Korczyn — klasztor został przyjęty na kapitule prowincjalnej w Zgorzelsku w 1248 r.¹⁰⁷; Stary Sącz, w którym obok założonego przez bł. Kingę w 1280 r. klasztoru klarysek stanął konwent franciszkański¹⁰⁸; Brzeźnica — klasztor przyjęty na kapitule prowincjal-

⁹⁸ G. A. Stenzel, *Urkunden zur Geschichte des Bisthums Breslau*, s. 126 nr 118; MGF nr 66.

⁹⁹ MGF nr 68, 69, 79.

¹⁰⁰ MGF nr 69.

¹⁰¹ *Pommersches Urkundenbuch*, wyd. R. Klepin, Stettin 1868 t. I cz. 1 s. 568 nr 1349.

¹⁰² MGF nr 129.

¹⁰³ MGF nr 118.

¹⁰⁴ J. Kłoczowski, *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich*. V. *Mendykanci*, w: KwP t. I s. 468; T. Szafranski, *dz. cyt.*, s. 151—185.

¹⁰⁵ „1237. Fratres Minores intrant Cracoviam”, MPH t. II s. 838; K. S. Rosenbaiger, *dz. cyt.*, s. 36—37; A. Zwiercan, *Pierwotny kościół franciszkański w Krakowie*, s. 80.

¹⁰⁶ Jan Furstenhain, s. 413—414; Kod Mhp t. I s. 52—54 nr 44; J. Jamroz, *Kościół pofranciszkański w Zawichocie*, (Odbitka autorska z czasopisma: „Biuletyn Historii Kultury i Sztuki” R. X nr 3/4, Warszawa 1948 s. 185—230.

¹⁰⁷ Jan Furstenhain, s. 414.

¹⁰⁸ Przywilej fundacyjny klasztoru klarysek w Starym Sączu: MPH

nej w Ołomuńcu w 1286 r., przeniesiony w dwa lata później do Radomska w Ziemi Sieradzkiej, a przyłączony do kustodii małopolskiej¹⁰⁹; Skała — konwent założony po 1257 r., zwinęty około 1316 r.¹¹⁰ W 1304 r. powstał klasztor należący do kustodii krakowskiej w Nowym Sączu¹¹¹.

W kustodii kujawskiej zwanej później gnieźnieńską znajdował się starożytny klasztor w Inowrocławiu, w którym w 1238 r. toczyły się układy i doszło do ugody między Świętopelkiem pomorskim i biskupem włocławskim Michałem¹¹². W tej kustodii wyróżnia się grupa klasztorów wielkopolskich: Kalisz, założony w 1255 r., został przyjęty w 1257 r. na kapitule prowincjalnej w Inowrocławiu¹¹³; Gniezno zostało przyjęte na kapitule prowincjalnej w Złotorzy w 1270 r.¹¹⁴; Srem, przyjęty również na kapitule prowincjalnej w Złotorzy w 1270 r.¹¹⁵; Pyzdry przyjęte na kapitule prowincjalnej w Kaliszu w 1277 r.¹¹⁶; Oborniki zostały przyjęte na kapitule prowincjalnej w Bytomiu w 1292 r.¹¹⁷; Radziejów założony przez Władysława Łokietka w kustodii kujawskiej, został przyjęty na kapitule prowincjalnej w Opolu w 1298 r.¹¹⁸

Cztery klasztory nosiły nazwę pruskich: Toruń przyjęty na kapitule prowincjalnej przez prowincjała Tworzymira w 1239 r.¹¹⁹; Chełmno przyjęte na kapitule prowincjalnej w Krakowie przez prowincjała Daniela w 1258 r.¹²⁰; Nowe, powstałe z nadania księcia pomorskiego Mestwina w 1282 r. — klasztor przyjął na kapitule prowincjalnej we Wrocławiu w 1284 r. prowincjał saski Burkard¹²¹; Braniewo, założone w 1296 r.¹²²

Kustodia szczecińska należała od początku do prowincji saskiej. W 1290 r. obejmowała 5 klasztorów. Obok Szczecina, w obecnych granicach Polski znajdowały się Pyrzyce i Gryfice, a na lewym brzegu Odry Gryfia (Greifswald) i Strzałów (Stralsund)¹²³.

t. IV s. 698—699 przyp. 1, s. 699; Kod Młp t. II s. 145—146 nr 487; Kantak Fran t. I s. 72.

¹⁰⁹ Jan Furstenhain, s. 417.

¹¹⁰ KodMłp t. I s. 90—91 nr 75, s. 91—92 nr 76 (testament bł. Salomei); Kantak Fran t. I s. 31.

¹¹¹ Kantak Fran t. I s. 112.

¹¹² Perlbach, s. 56—57 nr 66, s. 62—63 nr 75.

¹¹³ Jan Furstenhain, s. 415.

¹¹⁴ Jan Furstenhain, s. 416.

¹¹⁵ Jan Furstenhain, s. 416.

¹¹⁶ Jan Furstenhain, s. 417.

¹¹⁷ K. Biernacki, *Speculum Minorum*, Cracoviae 1688, s. 241; Kantak Fran t. I s. 33.

¹¹⁸ K. Biernacki, dz. cyt., s. 243.

¹¹⁹ L. Lemmens, *Annales Minorum Prussicorum*, s. 702.

¹²⁰ Tamże.

¹²¹ Tamże.

¹²² Kantak Fran t. I s. 429.

¹²³ J. Kłoczowski, *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich*, s. 468—469.

W XIII w. na ziemiach polskich powstało w ramach prowincji czesko-polskiej 35 klasztorów. Rzuca się w oczy żywiołowy rozwój sieci konwentów na Dolnym Śląsku. Na drugim planie znalazły się grupy klasztorów opolskich (górnos Śląskich), małopolskich i wielkopolskich. Rozprzestrzenienie klasztorów franciszkańskich na ziemiach polskich było niejednolite. Na Śląsku wystąpiło silne skoncentrowanie konwentów, a na Mazowszu ich brak. Wpływ na to miał rozwój miast, które były terenem działalności zakonników, utrzymania z ofiarności społecznej i rekrutacji kandydatów.

Struktura organizacyjna zakonu św. Franciszka kształtowała się od czasu zatwierdzenia zakonu przez papieża Innocentego III. W 1209 r. św. Franciszek przyrzekł papieżowi „posłuszeństwo i uszanowanie”. Z nakazu papieża, inni bracia „podobnie przyrzekli posłuszeństwo i uszanowanie świętemu Franciszkowi”¹²⁴. Franciszek rozumiał posłuszeństwo jako więź społeczną zgodnie ze słowami reguły: „Bracia [...] mają być przyjęci pod posłuszeństwo”¹²⁵.

Św. Bonawentura przedstawia genezę kapituł w ten sposób: „Z biegiem czasu, gdy liczba braci zwiększyła się, troskliwy pasterz zaczął zwoływać ich na kapitułę generalną do świętego miejsca Matki Boskiej z Porcjunkuli, aby [...] wyznaczyć każdemu z nich odpowiednie obowiązki wynikające z posłuszeństwa”¹²⁶. Kapituły odbywały się początkowo dwa razy w ciągu roku i brali w nich udział wszyscy bracia. W związku z wielkim wzrostem braci w 1217 r. „wybrano Ministrów i wysłano ich z pewną ilością braci prawie do wszystkich prowincji świata, gdzie wyznawano wiarę katolicką”¹²⁷. Św. Franciszek po zakończeniu kapituły „błogosławił wszystkim zebranym braciom i przeznaczał poszczególnych do prowincji, do których chciał”¹²⁸.

Kapituła generalna w 1217 r. definitywnie dokonała podziału zakonu na jednostki administracyjne zwane prowincjami¹²⁹. Kapituła generalna w 1217 r. rozesłała zakonników. Elias z Asyżu założył w Syrii pierwszą poza granicami Italii prowincję zakonną. W 1219 r. kapituła generalna wysłała zakonników do Francji, Niemiec, Węgier i Hiszpanii. Największe znaczenie miało rozesłanie braci mniejszych po kapitule generalnej w 1221 r.

Braci mniejszych wysyłano grupami. Bracia prowadzili wędrowny tryb życia. Grupę braci wysłanych do pracy apostołskiej w oznaczonym kraju łączyło posłuszeństwo mianowanemu na kapitule ge-

¹²⁴ Anonim z Perugii, s. 70.

¹²⁵ Reguła św. Franciszka, s. 3.

¹²⁶ Św. Bonawentura, *Życiorys większy św. Franciszka*, s. 255.

¹²⁷ Anonim z Perugii, s. 74.

¹²⁸ Anonim z Perugii, s. 72.

¹²⁹ M. Ziarkowski, *De divisionibus territorialibus in Ordine Fratrum Minorum Conventualium cum aliis Religionibus comparatis*, Romae 1961.

neralnej ministrowi prowincjalnemu. W ogóle, w początkach zakonu granice prowincji i kustodii stanowił zasięg misji ich przełożonych¹³⁰. Kapituła generalna, która się odbyła w Rzymie w 1239 r. zapoczątkowała proces terytorialnego podziału prowincji¹³¹.

Pierwszy stopień organizacji międzyklasztornej zakonu św. Franciszka stanowiły kustodie. Kustodie powstawały operatywnie, to znaczy w regionach, w których planowano zakładanie nowych konwentów. Klasycznym przykładem powstawania kustodii była Saksonia. W poszczególnych regionach kustosz rozsyłał braci i decydował o zakładaniu klasztorów filialnych. Rozwój wewnętrzny zakonu dokonywał się w obrębie kustodii.

W Czechach, Praga była od początku konwentem kustodialnym. W 1234 r. papież Grzegorz IX polecił prowincjałowi Saksonii Janowi z Pian del Carpini i kustoszowi czeskiemu Tomaszowi ustanowić siostrę króla czeskiego Agnieszkę — księżną klasztoru klarysek w Pradze¹³².

Jan z Pian del Carpini utworzył na ziemiach polskich trzy kustodie: we Wrocławiu dla Śląska, w Krakowie dla Małopolski i kujawską w Inowrocławiu. Wikariusz prowincji czesko-polskiej Jordan z Giano informował w 1241 r. o zniszczeniu przez Tatarów dwóch ośrodków kustodialnych w Polsce. Na trasie pochodu Tatarów znajdowały się klasztory w Krakowie i we Wrocławiu i one zostały zniszczone¹³³. Trzecim ośrodkiem kustodialnym był Inowrocław. W 1241 r. występuje na dokumencie kustosz inowrocławski Mikołaj¹³⁴. W tych trzech regionach Jan z Pian del Carpini, prowincjał Saksonii i Polski, liczył na perspektywę rozwoju sieci klasztorów poprzez rozsyłanie zakonników.

W sieci klasztorów franciszkańskich trzon stanowiły ośrodki kustodialne, wokół których koncentrowały się filialne konwenty. Zjednoczenie kilku kustodii tworzyło nadrzędną jednostkę administracyjną zwaną prowincją. Na kapitule generalnej odbytej w Asyżu w 1230 r. utworzono na terytorium Niemiec dwie prowincje: Renu i Saksonii¹³⁵.

Z upoważnienia generała zakonu Eliasza z Asyżu, prowincjał Saksonii i Polski Jan z Pian del Carpini zwołał kapitułę do Pragi, na której 24 lipca 1238 r. utworzono prowincję czesko-polską. Objęła ona oprócz kustodii czeskiej i morawskiej na ziemiach polskich kustodie we Wrocławiu, Krakowie i Inowrocławiu. W czasie

¹³⁰ Jordan z Giano, s. 2—10.

¹³¹ Jan Furstenhain, s. 413.

¹³² BulFr t. I s. 135.

¹³³ C. J. Erben, *Regesta Bohemiae et Moraviae*, Pragae 1855 cz. 1 s. 478—479.

¹³⁴ Perlbach, s. 63 nr 75.

¹³⁵ Jordan z Giano, s. 17.

najazdu tatarskiego w 1241 r. prowincja czesko-polska liczyła 5 kustodii¹³⁶.

Pierwszymi prowincjałami czesko-polskimi byli Tworzymir i Jan Tener, który zmarł po swym wyborze, a rządy prowincji objął wikariusz prowincjalny Jordan z Giano. Jordan tytułował się wikariuszem prowincji Polski. Przebywał w Pradze, skąd wysłał listy o najeździe i zniszczeniach tatarskich¹³⁷.

W zakonie św. Franciszka, od czasu założenia pierwszych prowincji w 1217 r., aż do końca rządów generała zakonu Eliasza z Asyżu w 1239 r. powstało około 30 prowincji¹³⁸. Kapituła generalna w 1239 r., która wybrała generałem zakonu Alberta z Pizy,

¹³⁶ C. J. Erben, *Regesta Bohemiae et Moraviae*, cz. 1 s. 478—479.

¹³⁷ „vicarius provinciae Poloniae”, C. J. Erben, *Regesta Bohemiae et Moraviae*, cz. 1 s. 478. Analiza zapiski kronikarza Jana Furstenhaina (str. 413) pozwala stwierdzić, że w Pradze 14 lutego 1241 r. prowincjałowie saski, austriacki i węgierski odbyli kapitułę czyli zebranie. Nie była to kapituła prowincjalna; nie zajmowali się sprawami prowincji czesko-polskiej i w ogóle nie mieli prawa zajmować się sprawami nie należącymi do kompetencji ich władzy. W Pradze miał miejsce zjazd prowincjałów nazwany przez kronikarza kapitułą. Prowincjałowie odbyli narady w sprawie bł. Agnieszki. Wymienieni prowincjałowie byli więc wizytatorami klarysek przysłanymi przez Stolicę Apostolską. (Nie można przyjąć interpretacji Tadeusza Szafrąńskiego, *Klasztory franciszkańskie na Śląsku*, s. 177—178).

¹³⁸ Działalność twórcy prowincji czesko-polskiej Eliasza z Asyżu, Tadeusz Szafrąński określił w ten sposób: „Ilość prowincji, która ulegała różnym wahaniom (od 1217 r. było ich 11, w 1232 r. Eliasz powiększył ich liczbę do (72!), a w 1239 r. Haymon zmniejszył ją do 32) została ustalona na 34 i nie zmieniła się aż do połowy XIV w. [...] Utworzenie prowincji na kapitule generalnej nie jest równoznaczne z jej rzeczywistym początkiem. Wiemy, że Eliasz utworzył w 1232 r. 72 prowincje, z których więcej niż połowa pozostała na papierze. W 1239 r. zresztą ilość ta została zredukowana do 32. [...] O istnieniu prowincji czesko-polskiej, istnieniu zamierzonym a nie faktycznym, można by mówić już w 1232 r. Niewątpliwie obszar Polski, jako teren planowanej misji, i Czechy, jako miejsce faktycznej działalności braci, musiały się jakoś zmieścić w astronomicznej, jak na ówczesne stosunki, liczbie 72 prowincji utworzonych przez Eliasza. Ale o właściwym powstaniu, a raczej powstawaniu, prowincji można mówić dopiero w latach następnym. Odbywało się ono, jak sądzę, drogą ewolucji jako stopniowe uniezależnienie się od władzy prowincjała saskiego. [...] Niemiecki historyk zakonu (P. Schlager) uważa, że o usamodzielnieniu się prowincji polsko-czeskiej spod władzy prowincjała saskiego czyli o faktycznym jej powstaniu można mówić prawdopodobnie dopiero od 1256 r.” (T. Szafrąński, *Klasztory franciszkańskie na Śląsku*, s. 158—159, 175—176, W 1239 r. jak to przyjmuje T. Szafrąński, Haymo z Faversham nie był generałem zakonu i nie przeprowadził redukcji prowincji zakonnych. (T. Szafrąński, *dz. cyt.* s. 159, 177).

Do przytoczonych poglądów Tadeusza Szafrąńskiego można zastosować jego własne zasady metodyczne, że „wymagają krytycznego podejścia, ponieważ często powtarzają materiał legendowy, lub budują hipotezy oparte na niedostatecznej znajomości materiału źródłowego” (T. Szafrąński, *dz. cyt.*, s. 157).

następcę Eliasza, powiększyła liczbę prowincji niemieckich¹³⁹. W latach 1240—1244 generałem zakonu był Haymo z Faversham, profesor teologii. Na kapitule generalnej w 1242 r. generał Haymo ustanowił prowincjałem w prowincji słowiańskiej Rajmunda¹⁴⁰. Generał Haymo z Faversham, chociaż starzec, w ciągu trzechlecia zwizytował prawie wszystkie prowincje zakonu św. Franciszka. Wizytował również prowincję czesko-polską i przewodniczył na kapitule prowincjalnej w Pradze¹⁴¹.

Kapituła generalna w Narbonne, która odbyła się w 1260 r. pod przewodnictwem św. Bonawentury ustaliła liczbę prowincji w zakonie św. Franciszka na 34, ilość ta utrzymała się bez zmian w okresie średniowiecza. Odtąd powstające głównie na terenach misyjnych nowe jednostki organizacyjne zwane wikariatami podlegały bezpośrednio generałowi zakonu. Wykaz prowincji zawiera kronika Jana Furstenhaina¹⁴². Kapituła w Narbonne nie ustaliła jeszcze całej i niezmiennej przynależności kustodii i klasztorów do określonej prowincji. Około 1270 r. kustodia Lotaryngii została odłączona od niemieckiej prowincji Kolonii i przyłączona do Francji ze względów językowych¹⁴³.

Za rządów generała zakonu św. Bonawentury (1257—1274), prowincja czesko-polska przeżywała trudne problemy, które J. Kłoczowski słusznie nazwał kryzysem wzrostu¹⁴⁴. W XIII w. bardzo szybko wzrastała liczba klasztorów franciszkańskich na ziemiach polskich. W pierwszej połowie XIII w. klasztory w prowincji czesko-polskiej zakładali Czesi i Polacy. Na Śląsku również te dwie narodowości początkowo były głównymi fundatorami klasztorów, jak o tym świadczy bp wrocławski Tomasz II¹⁴⁵.

W całym zakonie św. Franciszka XIII w. był okresem wielkiego wzrostu liczby zakonników. Klasztory wypełniali liczni młodzi kandydaci pochodzenia miejscowego. Zakonnicy angażowali się na wielką skalę w pracę duszpasterską, szczególnie kaznodziejską, na którą było wielkie zapotrzebowanie społeczne. Zakon franciszkański, podobnie jak dominikański, stał się otwarty na różne formy działalności duszpasterskiej w środowiskach miejskich i dworskich. Okres dynamicznego rozwoju zakonu św. Franciszka krył w sobie

¹³⁹ K. Eubel, *dz. cyt.*, s. 10.

¹⁴⁰ Jan Furstenhain, s. 413.

¹⁴¹ L. Wadding, *Annales Minorum*, wyd. 3, Quaracchi 1931 t. III s. 26; Kantak Fran t. I s. 21.

¹⁴² Jan Furstenhain, s. 415.

¹⁴³ M. Bihl, *De Fr. Joanne de Plano Carpinis, conventus Metensis fundatore a. 1230*, AFRH 18(1925) s. 290—291.

¹⁴⁴ J. Kłoczowski, *Bonawentura jako generał zakonu (1257—1274) a czesko-polska (polsko-czeska) prowincja franciszkanów*, w: *Św. Bonawentura. Życie i Myśl*, pod red. S. C. Napiórkowskiego, E. J. Zielińskiego, Niepokalanów—Warszawa 1976 s. 442—451.

¹⁴⁵ MGF nr 76.

niebezpieczeństwa, na które zwrócił uwagę w samych początkach bp Jakub Vitry. Pisał on z uznaniem o wielkim rozwoju zakonu na całym świecie, widząc przyczynę tego w przykładzie życia apostołowskiego jaki stworzyli zakonnicy na wzór pierwotnego Kościoła. Niepokoił go jednak masowy napływ kandydatów do zakonu nie tylko doskonałych ale również młodych, niedoświadczonych. Bpa Jakuba martwiło wysyłanie ich po dwu na cały świat, bez odpowiedniej formacji zakonnej i wychowania w dyscyplinie i karności klasztornej¹⁴⁶. Po okresie wielkiego rozwoju zakonu franciszkańskiego, św. Bonawentura umiał zapobiec trudnościom wewnętrznym. Wprowadził stabilizację i stworzył dobrze zorganizowaną społeczność zakonną. Św. Bonawentura zasłużył sobie na miano „drugiego założyciela zakonu”¹⁴⁷.

W prowincji czesko-polskiej kryzys miał charakter złożony. Napięcia w społeczności ujawniły się na tle narodowościowych nieporozumień między Czechami i Polakami. W 1262 r. komisarz Alan przysłany przez św. Bonawenturę, osobno badał Czechów i Morawian w Pradze, a osobno Polaków we Wrocławiu. Kronikarz ogólnie zaznaczył, że zakonników „badał w sprawach prowincji”¹⁴⁸. Sprawy prowincji dominowały na najbliższych kapitułach prowincjalnych¹⁴⁹. Komisarz Alan złożył sprawozdanie o stanie prowincji czesko-polskiej na kapitule generalnej w Pizie w 1263 r. Na podstawie tego sprawozdania generał zakonu św. Bonawentura ograniczył prawa tej prowincji, pozbawiając ją prawa wyboru prowincjałów¹⁵⁰. Kapituła w Pizie zwolniła pochodzącego z wyboru prowincjała czesko-polskiego Idziego i mianowała prowincjałem Piotra Basztyna¹⁵¹. Kronikarz Jan Furstenhain przypuszcza, że ambicje osobiste zakonników przyczyniły się do pozbawienia prowincji czesko-polskiej prawa wyboru swego zwierzchnika¹⁵².

Największy problem stanowiło ustalenie granic terytorialnych prowincji czesko-polskiej, a ściślej mówiąc przynależności do niej kustodii na ziemiach polskich. Żywiołowy rozwój zakonu odbywał się w nieokreślonych dokładnie granicach. W początkach, grupy zakonników w danym kraju lub regionie łączyło posłuszeństwo względem kustosa, a po utworzeniu prowincji również prowincjała. W organizacji zakonnej, w zasadzie pierwotne były kustodie. Utworzony w danym regionie ośrodek kustodialny zespalał kilka

¹⁴⁶ A. Quaglia, *Giacomo da Vitry e la Regola Francescana*, „Miscellanea Francescana” t. 78 (1978) s. 133—141.

¹⁴⁷ A. Zynel, *Św. Bonawentura „drugi założyciel” zakonu franciszkańskiego*, w: *Św. Bonawentura. Życie i Myśl*, s. 49—69.

¹⁴⁸ „examinavit in negotiis provinciae”, Jan Furstenhain, s. 415.

¹⁴⁹ Jan Furstenhain, s. 415.

¹⁵⁰ „a s. Bonawentura fuisse privatam provinciam libera electione per multos annos”, Jan Furstenhain, 415.

¹⁵¹ Jan Furstenhain, s. 415.

¹⁵² Jan Furstenhain, s. 417.

klasztorów filialnych. Dopiero drugi etap rozwoju zespołowej organizacji stanowiły prowincje, które jednoczyły kilka kustodii w danym kraju. W prowincji czesko-polskiej regionalizm i partykularyzm był bardzo silny. W Polsce decydowały stosunki polityczne, rozbięcie dzielnicowe i podział kraju na księstwa. Zaznaczył się również wpływ ekspansji Czech za panowania króla Przemysła Ottokara II (1253—1278). Trudnej i nieustabilizowanej sytuacji politycznej towarzyszyły bardzo intensywne przemiany społeczne związane z rozwojem miast. Ponadto na ziemiach polskich wystąpiło zjawisko oddziaływania nie tylko prowincji czesko-polskiej ale i saskiej. Czesi i Polacy nie objęli siecią klasztorów franciszkańskich wszystkich rejonów Polski. Na Pomorzu zachodnim od początku, od lat czterdziestych, prowincja saska utworzyła kustodię szczecińską. Sporną stała się przynależność aż kilku kustodii do rozległej prowincji czesko-polskiej. Doszło do zmian przynależności poszczególnych kustodii. Przysłany przez generała zakonu Bonawenturę komisarz Alan zdał sprawozdanie ze stanu prowincji na kapitule generalnej w Pizie w 1263 r., przy czym zaproponował przyłączenie kustodii budziszynskiej do prowincji saskiej, a morawskiej do prowincji austriackiej¹⁵³. Następne kapituły generalne wprowadzały inne zmiany w przynależności kustodii polskich do sąsiednich prowincji. Najdonioślejszą była decyzja kapituły generalnej odbytej w 1272 r. w Lionie, na której kustodie budziszynska i wrocławska zostały włączone do prowincji saskiej¹⁵⁴.

Wyodrębniła się sprawa franciszkańskich klasztorów na Śląsku. W literaturze polskiej zajmowano się problemem germanizacji tych klasztorów¹⁵⁵. Nie można całkowicie wyjaśnić tego trudnego problemu. Nie wiadomo, ilu w drugiej połowie XIII w. w śląskich klasztorach franciszkańskich było Niemców, którzy pochodzili z rodzin osadników niemieckich, ilu Polaków świadomych swej przynależności narodowej, a w końcu ilu Polaków, którzy podobnie jak mieszkańcy miast i książęta śląscy ulegli wpływom niemieckim. Wiadomo, że klasztory na Śląsku w pierwszej połowie XIII w. zakładali rodowici Polacy i Czesi, którzy wywodzili się z miejscowej ludności i oni przyczynili się do powstania prowincji czesko-polskiej, o czym świadczy biskup wrocławski Tomasz II¹⁵⁶. W związku z wielkim rozwojem miast śląskich wstępowali również do klasztorów franciszkańskich koloniści niemieccy. W okresie przynależności dwu kustodii dolnośląskich do prowincji saskiej od 1272 r. wystąpił właściwy proces germanizacji, kiedy przy-

¹⁵³ Jan Furstenhain, s. 415.

¹⁵⁴ Jan Furstenhain, s. 416.

¹⁵⁵ C. C. Baran, *Sprawy narodowościowe u franciszkanów śląskich XIII w.*, Warszawa 1954; Kantak Fran t. I s. 37—44.

¹⁵⁶ „Poloni et Bohemi primi fundatores terraeque indigene specialem provinciam faciebant”, MGF nr 76.

syłano na Śląsk zakonników z kustodii saskich, a śląskich zakonników przenoszono do Niemiec, albo do innych kustodii polskich. Królowa czeska Kunegunda żaliła się do kardynała protektora zakonu w Rzymie: „Na wyniszczenie ich przysyła się braci niemieckiego języka do poszczególnych domów rzezonego zakonu w królestwie naszym i w księstwie polskim, rozprasza się braci języka słowiańskiego po obcych krajach, gdzie nie przynoszą pożytku...”¹⁵⁷. Królowa podkreśliła wynikające stąd niebezpieczeństwo dla ludu słowiańskiego, gdyż utrudnia się polskim zakonnikom odprawiać nabożeństwa, spowiadać, głosić kazania i oddawać ludowi inne usługi duchowne. Przysyłanie Niemców i obsadzanie nimi franciszkańskich klasztorów na Śląsku więcej niż tego wymaga zapotrzebowanie duszpasterskie, przynosi szkodę polskiemu społeczeństwu. Krzywdzące jest też pozbawienie zakonników św. Franciszka w Czechach i w Polsce prawa wyboru swoich przełożonych tak jak to czynią inne narody¹⁵⁸.

Arcybiskup Jakub Świnka i episkopat polski oceniał sprawę germanizacji klasztorów franciszkańskich na Śląsku z punktu widzenia kościelnego. Niebezpieczeństwo germanizacji początkowo o charakterze lokalnym stało się zagadnieniem ogólnonarodowym. Sprawę zaostrzył zatarg księcia głogowskiego Henryka IV z biskupem wrocławskim Tomaszem II. Franciszkanie z dwu dolnośląskich kustodii Wrocławia i Złotoryi popierali księcia i nie zastosowali się do zarządzeń kościelnych bpa Tomasza, który rzucił klątwę na księcia głogowskiego. Doszło do tego, że zakonnicy z prowincji saskiej założyli i objęli klasztor w Żaganiu bez pozwolenia biskupa, zasłaniając się przywilejami papieskimi i zaproszeniem przez patronów i lud. W 1285 r. synod prowincjonalny w Łęczycy znany z ustawy wydanej „dla zachowania i obrony języka polskiego”, na pierwszej sesji zajął się sprawą śląską. Przewodniczący synodu — Jakub Świnka zdawał sobie dobrze sprawę z niebezpieczeństwa grożącego na Śląsku ze strony Niemców zarówno przez oderwanie ziem polskich dokonane przez książąt, jak też przez napływ kolonistów niemieckich. Gorszącym dla ludu śląskiego było usuwanie przez niemieckich minorytów polskich braci, którzy na Śląsku zakładali klasztory i niedopuszczanie do klasztorów Polaków. Episkopat polski domagał się, aby z powrotem poddać osiem klasztorów dolnośląskich pod zarząd prowincjała polskiego.

Biskupi polscy z abp Jakubem Świnką zebrani w Krakowie 29 czerwca 1285 r., wysłali sprawozdanie do papieża Honoriusza IV o stosunkach kościelnych panujących na Śląsku. Poruszono w nim sprawę klasztorów minorytów, które w diecezji wrocławskiej niedawno oderwały się od prowincji polskiej i przeszły do pro-

¹⁵⁷ Cyt. według K. Kantaka, *Franciszkanie*, t. I s. 40.

¹⁵⁸ MGF nr 38. List bez daty powstał w latach 1268—1278.

wincji saskiej. Zakonnicy franciszkańscy na Śląsku popierali obłożonego kłatwami kościelnymi księcia Henryka IV i jeszcze go utwierdzali w oporze. Episkopat polski prosił o położenie kresu tym ekscesom i przywrócenie konwentów śląskich prowincji polskiej.

Wcześniej jeszcze, solidaryzujący się ze stanowiskiem episkopatu polskiego biskup wrocławski Tomarz II i kapituła wrocławska, wysłali osobne listy do franciszkańskiej kapituły generalnej w Mediolanie. Bp Tomasz II przypominał, że dobrodziejami klasztorów franciszkańskich fundowanych na Śląsku byli bp Tomasz I i kler śląski, a Polacy i Czesi, mieszkańcy tej dzielnicy, zakładali klasztory należące do prowincji czesko-polskiej. Prowincja saska nie odegrała żadnej roli przy zakładaniu tych klasztorów na Śląsku. Niedawno oderwano od prowincji polskiej osiem klasztorów śląskich i przyłączono je do prowincji saskiej, a tylko cztery konwenty pozostały przy prowincji polskiej. Biskup domagał się powrotu tych klasztorów do prowincji czesko-polskiej.

Kapituła generalna w Mediolanie poleciła prowincjałowi czesko-polskiemu Czaślawowi przeprowadzić w tej sprawie rozmowy z prowincjałem saskim, ale one do niczego nie doprowadziły wobec stanu faktycznego. Niemcy w poprzednim r. 1284 wzmocnili na Śląsku swój stan posiadania. Prowincjał saski Burkard odprawił kapitułę prowincji saskiej właśnie we Wrocławiu, utwierdzając ostatecznie łączność klasztorów dolnośląskich w kustodii wrocławskiej i zlotoryjskiej z prowincją saską. Do tej prowincji zostały przyłączone również trzy klasztory franciszkańskie wschodnio-pomorskie¹⁵⁹.

Przy prowincji czesko-polskiej pozostała kustodia opolska z czterema klasztorami i dwa klasztory dolnośląskie, w Kłodzku i Głogowie. Prowincja słowiańska na ziemiach polskich obejmowała i posiadała 16 konwentów, które należały do trzech kustodii: krakowskiej, kujawskiej (gnieźnieńskiej) i opolskiej¹⁶⁰. W 1282 r. cała prowincja czesko-polska liczyła 7 kustodii i 38 domów zakonnych¹⁶¹. W drugiej połowie XIII w. ustaliła się terytorialna zachodnia granica prowincji czesko-polskiej na całe średniowiecze.

W tym okresie, w stosunkach wewnątrzprowincjalnych nastąpiło odzyskanie autonomii organizacyjnej. Prawdopodobnie stało się

¹⁵⁹ MGF nr 71, 76, 78, 80; Kantak Fran. t. I s. 38—44; W. Karasiewicz, *Jakub Świnka arcybiskup gnieźnieński 1283—1314*, Poznań 1948 s. 248—268; T. Szafranski, *dz. cyt.*, s. 182—184; C. C. Baran, *dz. cyt.*, s. 128—158; J. Freed, *Dzieje saskiej prowincji franciszkanów w XIII wieku*, w: *Zakony franciszkańskie w Polsce*, Kraków 1983 t. I cz. 1 s. 195—226.

¹⁶⁰ Kantak Fran. t. I s. 44.

¹⁶¹ D. Cresi, *Statistica dell'Ordine Minoritico all'anno 1282*, AFrH 56(1963) s. 159.

to po wizycie generała zakonu Bonagratia, który przewodniczył na kapitule prowincjalnej w Głogowie. Pod wpływem jego sprawozdania z wizytacji prowincji czesko-polskiej, kapituła generalna w Strassburgu w 1282 r. przywróciła prawo głosu i wybór prowincjała. Prowincjałem prowincji czesko-polskiej został słowianin Czaślaw¹⁶². Konsekwentnie kapituła generalna w Montpellier w 1287 r. przyznała prowincji czesko-polskiej prawo wyboru swoich przełożonych na kapitułach prowincjalnych. W tym samym roku na kapitule prowincjalnej w Starym Sączu, Teodoryk został wybrany prowincjałem czesko-polskim. Na kapitule generalnej w 1295 r. zwolniono prowincjała Teodoryka, powierzając prowincji wybór nowego prowincjała, którym został Maciej, wybrany na kapitule prowincjalnej odbytej w Gnieźnie¹⁶³.

Wiek XIII to okres wielkiego rozwoju zakonu św. Franciszka i jego stabilizacji na ziemiach polskich w granicach prowincji czesko-polskiej. W XIII w. prowincja czesko-polska poszerzyła swoje oddziaływanie na tereny misyjne. Od tego stulecia Rus, Mołdawia i Litwa zostały objęte gorliwą pracą apostolską misjonarzy franciszkańskich. Rezultatem tej akcji misyjnej było powstanie sieci klasztorów franciszkańskich na Rusi i Litwie, które w latach 1386 i 1430 zostały włączone do prowincji czesko-polskiej.

II DZIAŁALNOŚĆ FRANCISZKANÓW W POLSCE W KONTEKŚCIE PRZEOBRAZEŃ W ZAKONIE ŚW. FRANCISZKA

Okres wielkiego rozwoju i rozprzestrzeniania się zakonu zapoczątkowała pierwsza generacja uczniów św. Franciszka z Asyżu. Z programowej niestałości życia, na prawach wędrującego pielgrzyma, zrodził się niezwykle dynamizm pierwszych franciszkanów. Od Asyżu aż do Wrocławia poprzez Niemcy wiodła trasa apostolskiej wędrowki towarzysza św. Franciszka, Jana z Pjan del Carpini, przywódcy ruchu franciszkańskiego w Europie środkowej i założyciela prowincji czesko-polskiej. Uczniem św. Franciszka był kronikarz Jordan z Giano, wikariusz prowincji czesko-polskiej. Inicjatywa przeschwiepiania zakonu do krajów katolickich należała do zakonników pierwszej generacji. Zakładanie klasztorów umożliwiły liczne powołania zakonne wywodzące się z miejscowej społeczności.

W zakonie św. Franciszka od 1239 r. doszła do głosu nowa generacja franciszkanów, wykształcona w środowiskach uniwersyteckich i ona nadawała ton życiu zakonnemu, które podlegało dalszej ewolucji i przemianom. Reprezentantami tego kierunku byli

¹⁶² Kantak Fran. t. I s. 41.

¹⁶³ Jan Furstenhain s. 417—418.

dwaj profesorowie teologii i zarazem generalowie zakonu — Haymo z Faversham (1240—1244) i św. Bonawentura (1257—1274). Bracia mniejsi drugiej generacji wytyczyli i wykształcili główne kierunki działalności zakonnej i przeprowadzili stabilizację życia wewnętrznego w zakonie.

W XIII w. postępował proces zmian w organizacji zakonu św. Franciszka. W początkach zakonu odbywały się zebrania całego braterstwa i bracia prowadzący wędrowne apostołstwo zbierali się okresowo wokół św. Franciszka. Wielki rozwój zakonu spowodował, że stopniowo wytworzyły się kapituły reprezentacyjne, które były zebraniem przełożonych i przedstawicieli społeczności zakonnej. Reguła zakonna zatwierdzona przez papieża Honoriusza III w 1223 r. utrwaliła zapoczątkowany w 1217 r. podział zakonu na prowincje i kustodie. W 1239 r. wydane na kapitule generalnej w Rzymie najstarsze konstytucje ograniczyły w sposób istotny bardzo rozległą władzę ministra generalnego zakonu. Najwyższą władzą w zakonie stały się kapituły generalne zwoływane co trzy lata. Uczestniczyli w kapitule generalnej z każdej prowincji prowincjał, kustosz wybrany przez kustoszów (kustosz kustoszów) i przedstawiciel prowincji zwany dyskretem. Nowe ustawy i konstytucje uchwalala wyłącznie kapituła generalna. Na niej wybierano generała zakonu. Na kapitule generalnej prowincjał zgłaszał rezygnację, a w razie jej przyjęcia zlecano kapitule prowincjalnej wybór nowego przełożonego prowincji. W kapitule prowincjalnej brali udział kustosze i dyskrety z każdego klasztoru, którzy zdawali sprawozdanie o stanie materialnym i duchowym konwentu. Kapituła prowincjalna wybierała prowincjała i zatwierdzała nominacje kustoszów i gwardianów. Po kapitule generalnej reguła zakonna przewidywała odbycie kapituły prowincjalnej. Konstytucje Narbońskie postanawiały, że corocznie mają się odbywać kapituły prowincjalne. Prowincje wizytował wyznaczony przez generała zakonu wizytator. Podstawową komórkę zakonną stanowił konwent, którego przełożonym był gwardian. Konstytucje Narbońskie wydane w 1260 r. z inicjatywy generała zakonu św. Bonawentury, zapewniły stabilizację ustroju zakonu św. Franciszka¹⁶⁴.

Bracia mniejsi, którzy byli początkowo ruchem świecko-apostolskim, weszli do stanu duchownego. W 1209 r. papież Innocenty III „zatwierdził regułę, dał polecenie głoszenia pokuty i polecił wszystkim braciom towarzyszącym Franciszkowi, którzy nie mieli święceń kapłańskich, wystrzyc tonsury, aby swobodnie głosili słowo Boże”¹⁶⁵. Członkami zakonu byli zarówno kapłani jak

¹⁶⁴ *Constitutiones Narbonenses*, w: S. Bonaventura, *Opera omnia*, Quaracchi 1898 t. VIII s. 449—464; Gratien, *Histoire de la fondation et de l'évolution de l'Ordre des Frères Mineurs*, Paris 1928; R. Huber, *dz. cyt.*, s. 26, 113—114.

¹⁶⁵ Św. Bonawentura, *Zyciorys większy*, s. 251.

i bracia laicy. W skład misji franciszkańskiej, która z prowincjałem Cezarem ze Spiry udała się w 1221 r. do Niemiec, wchodziło dwunastu kleryków i trzynastu braci laików¹⁶⁶. W zakonie św. Franciszka szybko postępował proces klerykalizacji czyli przekształcania braterstwa franciszkańskiego na zakon księży oddanych pracy duszpasterskiej. Szybkie powstanie sieci klasztorów na terytorium Niemiec stworzyło zapotrzebowanie na kapłanów. Kapłani byli konieczni w poszczególnych klasztorach do odprawiania mszy św. i udzielania sakramentów św. W Nordhausen w Turynii osiedlili się sami bracia laicy, których dobrze przyjęli mieszczanie. Ponieważ trudno było kustoszowi Jordanowi z Giano przybywać stale do nich, żeby ich wyspowiadać, przeto po trzech latach pobytu przeniósł ich do innych domów zakonnych. W niedługim czasie franciszkanie powrócili znowu do tego miasta¹⁶⁷. Działalność kaznodziejska postuluwała słuchanie spowiedzi wiernych. Z tego względu w pierwszych latach pobytu w Niemczech prowincjał Cezar ze Spiry postarał się o wyświęcenie czterech kapłanów. Wśród nich był Jordan z Giano, który jako diakon przybył do Niemiec¹⁶⁸. Do zakonu wstępowali ludzie wykształceni. Sprzyjało to przyjmowaniu święceń kapłańskich. Dzięki zainteresowaniu się studiami wzrosła liczba kleryków i księży do tego stopnia, że zyskali w zakonie franciszkańskim moralną przewagę. Generał zakonu Haymo z Faversham (1240—1244) ograniczył przyjmowanie do zakonu kandydatów na braci laików. Braci bez święceń pozbawił przywileju obejmowania stanowisk prowincjała, kustosza i gwardiana¹⁶⁹. W latach 1250 i 1252 papież Innocenty IV decydująco wzmocnił pozycję kapłanów w ruchu franciszkańskim. Przyznał kościołom zakonu św. Franciszka prawo kościołów kolegiackich. Przełożeni otrzymali uprawnienia do wykonywania czynności parafialnych w stosunku do swoich współbraci. W kościołach zakonnych bracia mniejsi mogli spełniać pieczę duszpasterską nad duszami wiernych. Przywileje duszpasterskie w klasztorach konwentualnych uniemożliwiły obejmowanie stanowiska gwardiana przez braci bez święceń¹⁷⁰. Społeczność zakonna za czasów św. Bonawentury była już zakonem kleryckim.

Działalność kaznodziejska braci mniejszych powodowała osiedlanie się franciszkanów w skupiskach ludzkich. W miastach mogli się utrzymać z ofiarności społecznej. W odróżnieniu od dawnych zakonów mnisznych, urbanizacja stała się zasadniczym elementem

¹⁶⁶ Jordan z Giano, s. 8.

¹⁶⁷ Jordan z Giano, s. 13—14.

¹⁶⁸ Jordan z Giano, s. 11.

¹⁶⁹ R. Huber, *dz. cyt.*, s. 115, 124; L. C. Landini, *The causes of the Clericalization of the Order of Friars Minor 1209—1260, in the Franciscan sources*, Chicago 1968.

¹⁷⁰ BulFr t. I s. 538—539, 622.

życia i działalności braci mniejszych. Pierwsza grupa zakonników św. Franciszka, która udała się w 1221 r. do Niemiec, a następnie do krajów słowiańskich, zaprogramowała osiedlanie się zakonników w większych miastach. W wypadku tymczasowego zamieszkania na przedmieściu wkrótce przenieśli się zakonnicy franciszkańscy do centrum miasta w obręb murów miejskich. Tak postąpili w Erfurcie¹⁷¹, tak też stało się we Wrocławiu¹⁷².

Św. Franciszek postawił zasadę ubóstwa zbiorowego. Zakon zdany był na utrzymanie wyłącznie z ofiar i kwesty. Praktykowanie ubóstwa zbiorowego umożliwiały przemiany związane z rozwojem miast. Bogate i ludne miasto dawało zakonnikom możliwość zdobycia podstaw materialnej egzystencji przez ofiarność szerszych kół społeczeństwa. Zakonnicy korzystali z ofiarności społecznej, w zamian świadczyli społeczeństwu usługi religijne¹⁷³. Dzięki ofiarności mieszczan i poparciu możnych mecenasów duchownych i świeckich mogli zakonnicy budować kościoły i klasztory w żywotnych skupiskach ludzkich. Stolica Apostolska przychodziła franciszkanom z pomocą, udzielając wiernym odpustu za ofiary składane na utrzymanie zakonników i wznoszone przez nich zespoły budowlane. W 1248 r. papież Innocenty IV wzywał wiernych w Budziszynie do ofiarności na rozpoczętą przez zakonników św. Franciszka budowę kościoła i innych budynków, aby mogli je wykończyć. Papież wyraźnie podkreślił potrzebę wspierania ubogich zakonników, żeby mieli zapewnione utrzymanie¹⁷⁴. Tenże papież w następnym roku udzielił odpustu wszystkim wiernym, którzy przyczynią się do rozpoczętej budowy kościoła i klasztoru w Świdnicy i zapewnią utrzymanie zakonnikom¹⁷⁵. Dobrodzieje zaopatrywali klasztory i zakon św. Franciszka i zapewniali podstawy materialnej egzystencji. Kinga, z miłości do zakonu św. Franciszka, przesyłała jałmużny na kapituły generalne i prowincjalne. W Starym Sączu zaopatrywała braci mniejszych w ubrania i żywność, którą niejednokrotnie sama przygotowywała¹⁷⁶. Wytworzyła się pewna stabilizacja dochodów klasztoru w formie legatów i zapisów testamentarnych. Składano te ofiary z przeznaczeniem „na żywność i wydatki” oraz na budowę kościoła¹⁷⁷. Popularne stały się fundacje mszalne, odprowadzanie mszy za zmarłych członków rodziny ofiarodawcy. We Wrocławiu, w dokumencie fundacyjnym dla szpitala św. Elżbiety zastrzeżono, by za dusze fundatorów i ich rodzin

¹⁷¹ Jordan z Giano, s. 14.

¹⁷² Spominki Klarysek Wrocławskich, w: MPH t. III s. 694.

¹⁷³ J. Kłoczowski, Wspólnoty chrześcijańskie, s. 285, 318.

¹⁷⁴ MGF nr 4.

¹⁷⁵ MGF nr 6.

¹⁷⁶ Vita Sanctae Kyngae, w: MPH t. IV s. 712.

¹⁷⁷ K. Maj, Początki klasztorów franciszkańskiego i dominikańskiego w Toruniu, „Rocznik Toruński” t. 23(1978) s. 227.

odprawiano uroczyste msze św. w szpitalu i w domach zakonnych braci mniejszych i braci kaznodziejów¹⁷⁸.

Miasta stanowiły główny teren działalności franciszkanów, a zarazem rekrutacji kandydatów do zakonu. Atrakcyjność zakonów mendykanckich miała swoje podłoże w nowej formacji apostołskiej i w ewangelicznym programie naśladowania Chrystusa. Zakony zebrzące skupiły ideowe i dynamiczne siły ówczesnego kleru i społeczeństwa. Napływ kandydatów był masowy i to we wszystkich krajach. W początkach zakonu franciszkańskiego, jak podaje świadek tych wydarzeń Tomasz z Celano, „wielu z ludu, szlachcice i plebejusze, duchowni i świeccy, dotknięci tchnieniem Bożym, zaczęli gnać się do św. Franciszka, pragnąc na stałe walczyć pod jego wodzą i kierownictwem”¹⁷⁹. Wzrost ilości braci spowodował, że na kapitule generalnej w 1217 r. „wybrano ministrów i wysłano ich z pewną ilością braci prawie do wszystkich prowincji świata, gdzie wyznawano wiarę katolicką”¹⁸⁰. Zakonnicy, mając polecenie Stolicy Apostolskiej, otrzymywali od biskupów pozwolenie na zakładanie klasztorów i głoszenie kazań w ich diecezjach¹⁸¹. „Skoro to się stało i bracia zamieszkali tam i przepowiadali, wtedy wielu widząc ich pokorne zachowanie się, a także godziwe obyczaje i ich pełne słodyczy słowa, przyszli do braci i przyjęli habit świętego Zakonu”¹⁸².

W 1221 r. zgromadziło się na kapitule generalną w Asyżu około 3000 braci. Na kapitule generalnej w 1224 r. „św. Franciszek dał ministrom pozwolenie na przyjmowanie do zakonu, a bracia znów zostali posłani do owych prowincji”¹⁸³. Prowincjałowie przyjmowali do zakonu braci. W drugim roku pobytu w Niemczech (1222), prowincjał Cezar ze Spiry przyjął tytuł kandydatów, tak kleryków jak i laików, że wezwawszy braci z sąsiednich klasztorów odbył kapitułę prowincjalną w Wormacji¹⁸⁴.

Podobnie w Polsce, napływ kandydatów do zakonu św. Franciszka był duży. Cechą charakterystyczną była rekrutacja elementu tubylczego do zakonu. Na Śląsku zgłaszali się licznie do zakonu św. Franciszka mieszkańcy tej dzielnicy, Polacy i Czesi. Początkowo Niemcy nie odgrywali żadnej roli na Śląsku. Bp Tomasz II zarzucił prowincji saskiej, że w niczym nie przyczyniła się do powstania klasztorów na Śląsku. Słazacy należący do prowincji czesko-polskiej w pierwszym dziesięcioleciu po kapitule prowincjalnej odbytej w 1239 r. we Wrocławiu, założyli sześć klasztorów w swojej

¹⁷⁸ T. Kozaczewski, dz. cyt., s. 205.

¹⁷⁹ Tomasz z Celano, Życiorys pierwszy, s. 42.

¹⁸⁰ Anonim z Perugii, s. 75.

¹⁸¹ Anonim z Perugii, s. 75.

¹⁸² Anonim z Perugii, s. 75.

¹⁸³ Anonim z Perugii, s. 75.

¹⁸⁴ Jordan z Giano, s. 10.

dzielnicy¹⁸⁵. Podobnie w innych dzielnicach Polski franciszkanie nie byli elementem napływowym, ale wywodzili się z rdzennej ludności miejscowej. W 1270 r. w Krakowie przyniosła Niemka do bł. Salomei wotum dziękczynne za otrzymaną łaskę. Żaden z zakonników nie mógł się rozmówić z ofiarodawczynią, gdyż, jak wyjaśnia kronikarz, wszyscy zakonnicy byli Polakami¹⁸⁶.

Św. Franciszek w działalności apostołskiej postawił braciom mniejszym zadanie uzupełniania niewystarczającej pracy duszpasterskiej kleru świeckiego. Palącym problemem dla Kościoła było podjęcie akcji edukacyjnej na miarę rosnących potrzeb rozwijającego się społeczeństwa. W wielkich skupiskach miejskich masy ludności były w dużej mierze zaniedbane i pozbawione należytej opieki duszpasterskiej. Św. Franciszek rozumiał konieczność zaspokajania religijnych potrzeb mas ludowych. Z tego względu zachęcał braci do gorliwej pracy duszpasterskiej: „jesteśmy posłani jako pomoc dla księży w celu zbawienia dusz i żebyśmy dopełniali tego czego im niedostaje”¹⁸⁷.

Działalność apostołska zakonników św. Franciszka przybrała różne formy. Na czoło wysunęło się kaznodziejstwo. Biskup Jakub z Vitry wprost nazwał zakon św. Franciszka „zakonem kaznodziejów, których nazywamy braćmi mniejszymi”¹⁸⁸. W 1209 r. franciszkanie otrzymali od papieża Innocentego III prawo głoszenia prostych kazań pokutnych, czyli nawoływania do życia według wskazań Ewangelii i przedstawiania ludowi jak to życie ma realizować. Kaznodzieje jak apostołowie mieli działać „słowem i przykładem”¹⁸⁹. Na mocy upoważnienia papieskiego św. Franciszek i jego towarzysze zaczęli przepowiadać po miastach i kasztelach¹⁹⁰. Kiedy prawie całe Włochy były objęte działalnością kaznodziejską braci mniejszych, na kapitule generalnej w 1217 r. nastąpiło geograficzne poszerzenie zasięgu kaznodziejstwa przez rozesłanie braci do krajów poza Italią. Na kapitułach „ustanawiano też braci, którzyby głosili kazania do ludu w poszczególnych prowincjach”¹⁹¹. Przełożony generalny zatwierdzał kaznodziei w zakonie i wysyłał ich do różnych prowincji. Reguła św. Franciszka z 1223 r. poświęca jeden rozdział kaznodziejom¹⁹².

Zakon św. Franciszka mógł się tak dynamicznie rozwijać i roz-

¹⁸⁵ MGF nr 76.

¹⁸⁶ MPH t. IV s. 791.

¹⁸⁷ Tomasz z Celano, *Zyciorys drugi*, s. 159.

¹⁸⁸ A. Quaglia, *Sulla datatione e il valore della „Historia Occidentalis” di Giacomo Vitry*, MF t. 83(1983) s. 183.

¹⁸⁹ „verbo et exemplo”, J. Kłoczowski, *Wspólnoty chrześcijańskie*, s. 285, 290.

¹⁹⁰ Anonim z Perugii, s. 71.

¹⁹¹ Anonim z Perugii, s. 71.

¹⁹² *Reguła św. Franciszka*, s. 8; O. Zawart, *The history of Franciscan preaching and of preachers*, New York 1927.

szerzać w Europie dzięki gorliwej akcji kaznodziejskiej jego członków. W Niemczech kaznodzieje franciszkańscy poprzedzali przybycie innych braci, pozyskiwali kazaniem sympatię kleru i ludu dla zakonu św. Franciszka i w ten sposób stwarzali warunki do osiedlenia się braci mniejszych i zakładania klasztorów. W Saksonii młodzi ludzie pod wpływem kazań i przykładu kaznodziejów franciszkańskich licznie wstępowali do zakonu¹⁹³. Tak samo na ziemiach polskich, skuteczną była działalność franciszkańskich kaznodziejów w zjednywaniu kandydatów do zakonu, wywodzących się z miejscowej, rodzimej ludności polskiej¹⁹⁴.

Mendykanci podjęli wielką próbę nauczania ogółu społeczeństwa chrześcijańskiego. Zakonnicy św. Franciszka zyskali sobie w społeczeństwie polskim wielką popularność swą akcją kaznodziejską. Lud był spragniony słowa Bożego i chętnie słuchał kazań głoszonych przez zakonników. Zakonnicy głosili słowo Boże w swoich kościołach do tłumnie gromadzącego się ludu. Z kazaniem udawali się również do kościołów parafialnych. W uroczystość św. Urbana 1271 r. br. Kryzan głosił kazanie o cudach bł. Salomei w Kamieńcu w księstwie opolskim. W tymże roku na ten sam temat przemawiał br. Marcin w uroczystość św. Wawrzyńca w Strzelcach na Górnym Śląsku¹⁹⁵. W kościołach franciszkańskich gromadzili się na kazania ludzie różnych stanów i zawodów. Dnia 25 sierpnia 1270 r. w Nowym Korczynie lektor Bogufał głosił kazanie o świętości Salomei i cudach jakie działa Bóg za jej pośrednictwem, w obecności księcia Bolesława i jego żony Kingi. Pod wpływem tego kazania uprosili sobie łaski u bł. Salomei rycerz Jakub syn Pakosława i szlachetnie urodzona Nastazja¹⁹⁶. W klasztorach przebywali urzędowi kaznodzieje. W 1272 r. w Krakowie pełnił obowiązki kaznodziei br. Leonard¹⁹⁷.

Mendykanci głosząc słowo Boże spopularyzowali spowiedź indywidualną. W miarę rozwoju kaznodziejstwa rosła potrzeba uzupełniania go przez słuchanie spowiedzi. Papież Grzegorz IX popierał działalność franciszkanów jako spowiedników. Tłumy wzruszone kazaniem zakonników franciszkańskich domagały się spowiedników¹⁹⁸. Kiedy w 1221 r. św. Antoni zwany później Padewskim objął urząd kaznodziei, wędrował przez miasta i osiedla, każąc do wiernych i heretyków. W kazaniach omawiał nie tylko zagadnienia moralne ale i dogmatyczne. Tak wielki był napływ słuchaczy na jego kazania szczególnie w Padwie, że musiał z nimi wy-

¹⁹³ „ad fratrum vero praedicationem et exemplum multi ad poenitentiam compuncti se Ordini reddiderunt”, Jordan z Giano, s. 12.

¹⁹⁴ MGF nr 76.

¹⁹⁵ MPH t. IV s. 794.

¹⁹⁶ MPH t. IV s. 690—691.

¹⁹⁷ MPH t. IV s. 795.

¹⁹⁸ J. Kłoczowski, *Wspólnoty chrześcijańskie*, s. 303.

chodzić na otwarte place lub pola i tam głosić słowo Boże. Skuteczność kazań św. Antoniego wyraził autor jego życiorysu w ten sposób: „Krótko mówiąc ludzie wszelkiego pochodzenia, stanu i wieku cieszyli się, że otrzymali od niego napomnienie pasujące do ich życia. I nie sądzę, by można przemilczeć, że tak wielkie mnóstwo mężczyzn i kobiet skłaniał do wyznawania grzechów, że nie wystarczało do ich słuchania ani braci ani innych kapłanów, którzy licznie mu towarzyszyli”¹⁹⁹.

Franciszkanie upowszechnili w społeczeństwie polskim praktykę spowiedzi indywidualnej. Spotykamy się z kierownictwem duchowym i z instytucją stałych spowiedników, szczególnie na dworach książęcych, gdzie rozwinęło się pogłębione życie religijne. Spowiednikiem Anny i jej męża księcia Henryka Pobożnego był br. Herbord²⁰⁰. Br. Wojciech był spowiednikiem bł. Salomei²⁰¹. Spowiednikiem Kingi i jej męża Bolesława był br. Boguchwał²⁰². Franciszkanie byli stałymi spowiednikami nie tylko w kołach dworskich, książęcych. Uzdrawieni za przyczyną bł. Salomei składali zeznania między innymi wobec swoich spowiedników. Franciszkanin Andrzej oznajmił w Krakowie o otrzymanych łaskach wobec br. Stanisława swego spowiednika²⁰³. Wdowa po rycerzu Marcynie złożyła zeznania br. Janowi swemu spowiednikowi²⁰⁴.

Rola klasztorów żeńskich w życiu religijnym kraju była dość znaczna. W 1258 r. na prośbę Salomei papież Aleksander IV dał pozwolenie braciom mniejszych w Zawichoście, by zakonnicom oddawali usługi w sprawach duchowych i doczesnych²⁰⁵. Bł. Salomea dbała o należyte przygotowanie wyspecjalizowanych spowiedników zakonnic. W tym celu nabyła księgi chórowe i naukowe. Zakupiła również podręczniki dla lektora Borysława, który kształcił zakonników w teologii. W testamencie zastrzegła jednak, że wszystkie księgi po śmierci Borysława „mają być oddane do użytku tym braciom, którzy zostawać będą przy moich ukochanych Sióstrach i im udzielać będą świętych Sakramentów”²⁰⁶. W miastach gdzie były klasztory klarysek przebywali zakonnicy, którzy

¹⁹⁹ Cytowane według, V. Bommarco, *List na 750-letnią rocznicę śmierci św. Antoniego 1231—1981*. „Wiadomości z Prowincji Matki Bożej Niepokalanej” 18(1981) s. 4, (mps ArFrKr).

²⁰⁰ *Vita Annae ducissae Silesiae*, w: MPH t. IV s. 656—661; Kantak Fran t. I s. 24, 45—50.

²⁰¹ MPH t. IV s. 783, 790, 791; Kantak Fran t. I s. 51—60, 95—96.

²⁰² MPH t. IV s. 697—698, 709—724, 791; Kantak Fran t. I s. 68—77, 96—97; A. Zwiercan, *Boguchwał*, w: EK t. II kol. 718.

²⁰³ MPH t. IV s. 796.

²⁰⁴ MPH t. IV s. 792.

²⁰⁵ KodMłp t. I s. 62.

²⁰⁶ KodMłp t. I s. 92 nr 75; A. Karwacki, *Biogostawiona Salomea*, s. 99.

pełnili obowiązki spowiedników zakonnic. Br. Gerard był spowiednikiem zakonnic we Wrocławiu w 1272 r.²⁰⁷

Motywy, które skłaniały do spowiedzi lud były różnicowane. Kościoły franciszkańskie otrzymały od Stolicy Apostolskiej odpusty, których warunkiem uzyskania była spowiedź. W 1256 r. papież Aleksander IV udzielił 100 dni odpustu najpierw kościołowi św. Jakuba we Wrocławiu, a w tydzień później wszystkim kościołom braci mniejszych w Czechach, na Morawach, w Polsce i w Prusach, w święta św. Franciszka, św. Antoniego i św. Klary²⁰⁸. Również w poszczególnych świątyniach wierni zyskiwali odpusty po odbyciu spowiedzi w rocznicę konsekracji i w święto tytułu kościoła²⁰⁹.

Udział ludu w przystępowaniu do Komunii św. ograniczał się zasadniczo do przyjęcia Komunii św. w okresie wielkanocnym. Bł. Kinga przystępowała do Stołu Pańskiego 13 razy w roku²¹⁰. Kiedy zaś Kinga nie mogła z powodu choroby opuszczać celi zakonnej, w jej obecności odprawiano msze św.²¹¹

Mendykanci, prowadząc działalność duszpasterską, przejmowali częściowo kompetencje duchowieństwa parafialnego. Kiedy pod koniec XIII w. kler diecezjalny w Budziszynie i Swidnicy zakwestionował prawa duszpasterskie mendykantów, franciszkanie i dominikanie powołali się na przywileje papieskie i oświadczyli, że mają od Stolicy Apostolskiej uprawnienia do spowiadania, głoszenia kazań, udzielania wiernym Komunii św. i sakramentu namaszczenia²¹².

Rozwój działalności apostolskiej w zakonie św. Franciszka wytworzył opinię o konieczności wiedzy teologicznej. W praktyce kaznodziejskiej podjęli się zakonnicy nauczania prawd chrześcijańskich w wyraźnym celu wprowadzenia wiernych na drogę świadomego życia wiarą chrześcijańską. Problem zdobywania w zakonie nauki i wiedzy domagał się zajęcia przez Franciszka i jego braci określonego stanowiska. Św. Franciszek zgodził się na takie studium, które służy pobożności. Na prośbę braci w 1222 lub 1223 r. wysłał do św. Antoniego list zawierający pierwszą w zakonie nominację na profesora teologii: „Bratu Antoniemu, mojemu biskupowi, brat Franciszek pozdrowienie. Jest moim życzeniem, abyś wykładał świętą teologię braciom, byle tylko podczas tego studium nie gasili oni w sobie ducha świętej modlitwy i pobożności, jak mówi Reguła. Żegnaj”²¹³. Tak więc w 1223/1224 r. św. Antoni

²⁰⁷ MGF nr 42.

²⁰⁸ MGF nr 19; BulFr t. II s. 174, 175, 179—182.

²⁰⁹ MGF nr 18; BulFr t. II s. 174.

²¹⁰ MPH t. IV s. 706.

²¹¹ Kantak Fran t. I s. 76.

²¹² MGF nr 94, 99, 104.

²¹³ *Pisma św. Franciszka z Asyżu*, przetł. K. Ambrożkiewicz, Warsza-

uczył braci teologii w klasztorze Najświętszej Maryi Panny w Bolonii, dając w ten sposób początek franciszkańskim studiom teologicznym. Od 1225 r. św. Antoni występował we Francji jako nauczyciel braci i apostoł ludu w Montpellier, Tuluzie i innych miastach. Odegrał on zasadniczą rolę w powstaniu teologicznej szkoły franciszkańskiej²¹⁴.

Ośrodkami studiów stały się placówki franciszkańskie powstałe jeszcze za życia św. Franciszka w międzynarodowych centrach uniwersyteckich; Bolonii, Paryżu, Oksfordzie. Wybudowano w tych miastach obszerne konwenty zdolne do przyjęcia napływających ze wszystkich prowincji studentów. Dzięki profesorom uniwersyteckim, którzy wstąpili do zakonu, można było oprzeć nauczanie na własnych siłach naukowych. Obok studiów generalnych obsługujących cały zakon, każda prowincja była zobowiązana do zorganizowania studiów partykularnych dla własnych potrzeb²¹⁵.

Sytuacja, która się wytworzyła w Niemczech, świadczy jak dalece potrzeba zorganizowania studiów w każdej prowincji była aktualną i niezbędną. W 1227 r. trzecim prowincjałem zakonu został Szymon Anglik, który był sławnym teologiem. Generał zakonu Jan Parens dowiedział się, że Niemcy nie mają lektora teologii²¹⁶. Z tego względu generał zwolnił Szymona Anglika z urzędu prowincjała i ustanowił go lektorem teologii w Niemczech. Nowy minister prowincji niemieckiej Jan z Pian del Carpinì zwołał kapitułę do Wormacji i przedstawił pisma generała zakonu o zwolnieniu z obowiązków przełożonego prowincji Szymona i mianowaniu Jana na jego miejsce. Celem zorganizowania studiów Jan wysłał do Magdeburga kilku poważnych i wykształconych braci. Szymon Anglik został pierwszym profesorem teologii w Magdeburgu²¹⁷.

W Polsce wcześniej utworzono ośrodki kształcenia braci w teologii po odbyciu przez nich przepisane go roku nowicjatu. Ośrodki takie powstały we Wrocławiu i Krakowie. Z testamentu bł. Salomei dowiadujemy się, że przy jego sporządzaniu 30 sierpnia 1268 r. było trzech lektorów teologii, którzy nosili następujące imiona — Przybysław, Jakub i Borysław²¹⁸. Wszyscy trzej byli stałymi lektorami pełniącymi obowiązki dydaktyczne przez wiele lat. Przybysław był lektorem we Wrocławiu, gdzie występuje jako świadek dokumentu w 1261 r.²¹⁹ Od 1272 do 1295 r. Herman był

wa 1976 s. 156; K. K. Esser, *Nauka i wiedza w życiu franciszkańskim*, AK t. 88 (1977) s. 53—65.

²¹⁴ K. Wilk, *dz. cyt.*, s. 43—54.

²¹⁵ J. Kłoczowski, *Wspólnoty chrześcijańskie*, s. 300.

²¹⁶ „quod Theutonia lectorem in teologia non haberet”, Jordan z Giano, s. 16.

²¹⁷ Jordan z Giano, s. 16.

²¹⁸ KodMip t. I s. 92; A. Karwacki, *Biogostawiona Salomea*, s. 99.

²¹⁹ MGF nr 31.

lektorem w klasztorze wrocławskim²²⁰. W Krakowie przebywali lektorzy Borysław i Jakub. Jakub występuje w 1268 r. przy sporządzeniu testamentu Salomei, a w 1272 jako świadek jej cudów²²¹. Salomea w testamencie oświadczyła, że lektora teologii Borysława zaopatrzyła przed r. 1268 w księgi do studium oraz do liturgii²²². Borysław, świadek testamentu Salomei, często występuje jako lektor teologii w latach 1270 do 1273²²³. Imię tego lektora teologii znajduje się w 1280 r. na dokumencie fundacyjnym klasztoru klarysek w Starym Sączu z r. 1280²²⁴. Był więc profesorem teologii przez wiele lat.

Na podkreślenie zasługuje troska bł. Salomei o studia w zakonie franciszkańskim. Klasztor w Krakowie zaopatrywała w drogie wówczas księgi do nauki oraz do chóru. Osobno przekazała księgi lektorowi Borysławowi, osobno zaś społeczności zakonnej. Salomea przyczyniła się do założenia biblioteki klasztornej w Krakowie. Bezwzględnie zakazała pozbywania się ofiarowanych ksiąg z domu braci mniejszych²²⁵. Widać jak zależało jej na kształceniu zakonników franciszkańskich. Wyraźnie zaznacza, że starała się o dobrych, wykształconych spowiedników i zapewne także o odpowiednich kaznodziej²²⁶.

Czy każdy klasztor posiadał swego lektora? Zdaje się, że kształcenie kleryków odbywało się w ośrodkach kustodialnych. W tych klasztorach, jak to przepisał papież Grzegorz IX, odbywali nowicjaty klerycy i bracia zakonnicy przed złożeniem ślubów²²⁷. Klasztor kustodialny w Krakowie był zaludniony; w 1270 r. liczył bardzo wielu kapłanów, kleryków i braci laików²²⁸.

W XIII w. spotykamy lektorów poza ośrodkami kustodialnymi. W 1270 r. lektor Bogufał głosił kazanie wobec pary książęcej i dworu w Nowym Korczyniu²²⁹. W Chełmie lektorem był świątobliwy zakonnik Jan Łobdowczyk (zm. ok. 1264 r.)²³⁰. Z czasem liczba lektorów w prowincji wzrastała. Urząd lektora teologii cieszył się w zakonie uznaniem. Najczęściej zaraz po przełożonych, źródła wymieniają właśnie lektorów. W Polsce zakon franciszkań-

²²⁰ MGF nr 42 s. 437.

²²¹ KodMip t. I nr 75 s. 92; MPH t. IV s. 791, 793, 795, 796.

²²² KodMip t. I s. 92.

²²³ MPH t. IV s. 791, 793, 795, 796.

²²⁴ KodMip t. I s. 146.

²²⁵ „Libros autem tam chorales quam ad studium pertinentes et eos quos pro fratre Borislao lectore comparavi”, KodMip t. I s. 92.

²²⁶ KodMip t. I s. 92; H. Błażkiewicz, *Szkoła franciszkańska*, w: DTKP t. II s. 292—293.

²²⁷ BulFr t. I s. 27, 235.

²²⁸ MPH t. IV s. 791.

²²⁹ MPH t. IV s. 791.

²³⁰ D. Synowicz, *Jan Łobdowczyk*, w: HP t. I s. 559—566 (bibliografia s. 567); Kantak Fran t. I s. 95.

ski przywiązywał wielką wagę do wykształcenia i studiów, oczywiście bezpośrednio użytecznych dla apostołatu.

Klasztory franciszkańskie były nie tylko ośrodkami życia intelektualnego ale przede wszystkim pastoralnego. Dnia 4 maja 1227 r. papież Grzegorz IX wydał przywilej, na mocy którego we wszystkich kościołach i miejscach pobytu, franciszkanie mogli przechowywać Najświętszy Sakrament i odprawiać uroczyste msze św. i inne nabożeństwa²³¹. Zakonnicy w swoich kościołach odprawiali solenne nabożeństwa i wspólnie śpiewali brewiarz. Dobrodzieje wyposażali kościoły franciszkańskie w naczynia i szaty liturgiczne, których używano przy odprawianiu mszy św. i śpiewie godzin kanonicznych²³². Kinga zaopatrywała kościoły parafialne i zakonne w szaty liturgiczne i mszały²³³. Bł. Salomea również przekazywała do kościołów franciszkańskich księgi liturgiczne²³⁴. W życiu zakonników modlitwa brewiarzowa zajmowała ważną pozycję. Spowiednik Kingi Boguchwał, przeniesiony z Starego Sącza do Gniezna, wziął ze sobą tylko brewiarz²³⁵.

Zakon św. Franciszka postawił sprawy liturgiczne w centrum swego zainteresowania. Generał zakonu Haymo z Faversham (1240—1244) przeprowadził reformę liturgii. Kapituła generalna w Bolonii w 1243 r. uchwaliła reformy liturgiczne, a w dwa tygodnie później papież Innocenty IV zatwierdził je pod ogólnym tytułem: *Ordinationes divini officii*. Treść tych dokumentów obejmuje porządek mszy św. i modlitw brewiarzowych²³⁶. Papież Mikołaj III (1277—1280) wprowadził w całym kościele reformy liturgiczne zaproponowane przez generała zakonu Haymo z Faversham²³⁷. Sprawy studium i zagadnienie liturgii na pewno dominowały na kapitule prowincji czesko-polskiej w Pradze w 1242 r., na której przewodniczył generał zakonu Haymo z Faversham, doktor i profesor teologii oraz reformator liturgii²³⁸. Wizytatorzy prowincji sprawdzali czy w zakonnych kościołach i klasztorach zachowuje się przepisy liturgiczne i statuty uchwalane na kapitułach. Reformy generała Haymo zostały wprowadzone również w Polsce²³⁹. W 1266

²³¹ BulFr t. I s. 27.

²³² „in divinis mysteriis et horis canonicis”, BulFr t. I s. 722; T. Kozaczewski, *dz. cyt.*, s. 236.

²³³ MPH t. IV s. 706—707.

²³⁴ KodMip t. I s. 92.

²³⁵ MPH t. IV s. 713.

²³⁶ H. Golubovich, *Ceremoniale Ordinis Minorum Vetustissimum seu „Ordinationes Divini Officii”*, AFRH 3(1910) s. 55—81; R. Huber, *dz. cyt.*, s. 121—124.

²³⁷ L. Wadding, *Annales Minorum*, wyd. 3, Quaracchi 1931 t. III s. 112—113.

²³⁸ Tamże, s. 26.

²³⁹ A. Zwiercan, *Pierwotny kościół franciszkański w Krakowie*, NP t. 60(1983) s. 86.

r. kapituła generalna w Paryżu wzywała do przestrzegania rubryk mszalnych przepisanych przez Haymona. Na tej kapitule wprowadzono publiczne dysputy filozoficzne i teologiczne. Zwyczaj został powszechnie przyjęty nie tylko u franciszkanów ale i w innych zakonach²⁴⁰.

Franciszkanie i dominikanie przyczynili się do upowszechnienia na ziemiach polskich stylu gotyckiego. W budownictwie przyjęli na wielką skalę materiał ceglany. Architektura kościoła dostosowali do celów duszpasterstwa masowego. Pierwszy kościół franciszkański na ziemiach polskich, św. Jakuba we Wrocławiu, jest doskonałym przykładem budowli powstającej w okresie wprowadzenia nowej konstrukcji i nowej formy; jest on świadectwem etapu rozwojowego wczesnogotyckiej architektury w Polsce. Wszystkie najstarsze kościoły franciszkańskie są budowlami gotyckimi. Szuka służyła celom dydaktyczno-pastoralnym. Zakonnicy umiejętnie wykorzystywali ofiary wiernych składane na rozbudowę i artystyczne ozdabianie świątyń. Za dużą ofiarnością społeczeństwa przemawia fakt wybudowania i wyposażenia okazałych kościołów²⁴¹.

Franciszkanie, którzy przybyli do Polski w latach trzydziestych XIII w. byli już całkowicie nastawieni na duszpasterstwo kapłańskie. Osiedlali się w miastach, skupiali w swoich kościołach rzesze wiernych i zaspokajali w dużej mierze ich potrzeby duchowe. Kraków jest tego wymownym przykładem. Kościół franciszkański został tutaj poświęcony przed r. 1249, gdyż wtedy odbyła się kapituła prowincjalna w Krakowie, w czasie której odprawiano msze św. i odmawiano publicznie brewiarz. Gromadziła się w tym kościele tłumnie ludność miasta. Uwidoczniło się to w planach miasta w czasie lokacji na prawie niemieckim. W 1257 r. ulicę prostopadłą do ramienia rynku odchyłono i skierowano do wejścia do kościoła franciszkańskiego. Konwenty franciszkańskie stały się instytucją swojską. Zakonnicy przeprowadzając ewangelizację społeczeństwa nawiązywali ścisły kontakt z ludem. Lud nazywał ich po prostu braćmi. W Krakowie wspomnianą ulicę nazwano Bracką, ponieważ prowadziła do „braci”²⁴².

Franciszkanie w służbie Kościoła umiejętnie przystosowali się do kulturalno-religijnych potrzeb społeczeństwa polskiego. Funkcja duszpasterska franciszkanów była w Polsce odmienna niż w społeczeństwach zachodniej Europy z wcześniejszym chrześcijaństwem. Zakonnicy św. Franciszka weszli w proces formowania się polskiego chrześcijaństwa a nawet polskiej kultury jako kultury za-

²⁴⁰ R. Huber, *dz. cyt.*, s. 159.

²⁴¹ T. Kozaczewski, *dz. cyt.*, s. 202—203, 243—248.

²⁴² A. Zwiercan, *Pierwotny kościół franciszkański w Krakowie*, s. 83.

chodniej a jednocześnie polskiej. Przyczynili się do ugruntowania reformy kościelnej. Pod ich wpływem postępowało powolne przyjęcie modelu Kościoła nakreślonego na soborze laterańskim IV. Świątynie franciszkańskie stały się ośrodkami intensywnego życia religijnego, głównie dzięki kaznodziejstwu, udzielaniu sakramentów świętych i okazałym nabożeństwom. Zakonnicy św. Franciszka przeprowadzali dogłębną chrystianizację mas ludowych. Przyczynili się do tego, że pobożność polska stała się pobożnością ludową.

Franciszkanie reprezentowali model chrześcijaństwa, który odpowiadał rozbudzonym potrzebom religijnym społeczeństwa. Atrakcyjnym dla ludu był ewangeliczny program naśladowania Chrystusa. Lud wyobrażał sobie, że św. Franciszek doskonale zrealizował w swoim życiu przykład Chrystusa. Franciszkowy program naśladowania Chrystusa był przeznaczony dla wszystkich ludzi. Każdy człowiek, niezależnie od swego stanowiska był powołany do naśladowania Chrystusa. Z osobą św. Franciszka łączą się nowe formy pobożności, mające na celu przybliżenie ludziom Chrystusa lub Matki Boskiej. W nauczaniu i przeżyciach religijnych św. Franciszka, Chrystus był bliski ludziom, zarówno w radosnej atmosferze żłóbka, jak i cierpiący na krzyżu, aby uwolnić człowieka od grzechu i dać mu nadzieję zbawienia. Przy żłóbku i przed krzyżem św. Franciszek odczuwał niepojętą miłość Boga i jego miłosierdzie. Franciszkanizm sprawił, że przez żłóbek i krzyż tajemnica Bożego Narodzenia i cześć Chrystusa Ukrzyżowanego zostały przyswojone przez życie religijne i kulturę polskich rodzin. Stały się one trwałym dziedzictwem w życiu religijnym Polaków²⁴³.

Franciszkanie wydali świątobliwych zakonników: Wojciecha — spowiednika Salomei, Boguchwałę i Piotra Odrzańca — spowiedników Kingi, w Chełmnie Jana z Torunia zwanego Łobdowczykiem — patrona flisaków i żeglarzy²⁴⁴. Do nich można też zaliczyć gwardiana krakowskiego Henryka, który zginął z rąk Tatarów²⁴⁵.

Pod wpływem duchowości franciszkańskiej zakwitła świętość błogosławionych: Salomei, Kingi i Jolenty. Można mówić o tworzeniu się elit religijnych wśród świeckich. Bliskie były związki franciszkanów z dworami książęcymi Piastów. Zakonnicy byli spowiednikami książąt²⁴⁶.

Udział franciszkanów w polskim piśmiennictwie zaznaczył się w XIII w. w hagiografii. Zakonnicy św. Franciszka są autorami

²⁴³ J. Kłoczowski, *Wspólnoty chrześcijańskie*, s. 326; tenże, *Franciszkanie a sztuka europejska XIII wieku*, w: *Sztuka i ideologia XIII wieku*, Wrocław 1974 s. 165—178.

²⁴⁴ Kantak Fran t. I s. 95—97.

²⁴⁵ Kantak Fran t. I s. 19.

²⁴⁶ Kantak Fran t. I s. 45—79.

życiorysów Anny Śląskiej, Kingi i Salomei. Oprócz relacji o Tatarach przekazali Kronikę Franciszkańską²⁴⁷.

Ruchliwi i popularni franciszkanie w XIII w. nie tylko przeprowadzali chrystianizację narodu polskiego, ale urabiali opinię społeczeństwa, przyczyniając się do rozwoju kulturalnego i gospodarczego kraju. Uwidoczniło się to szczególnie po zniszczeniach dokonanych przez tatarskich najeźdźców. Zakon, stanowiący zwiartą i jednolitą całość organizacyjną, wzmacniał również tendencje zjednoczeniowe królestwa polskiego²⁴⁸.

Franciszkanie od początku działali w służbie Stolicy Apostolskiej. Potrzeby Kościoła lokalnego, a nawet całego chrześcijaństwa były przedmiotem ich zainteresowania. Wykazali to w pierwszej połowie XIII w. w związku z zagrożeniem zachodniego chrześcijaństwa ze strony Mongołów zwanych Tatarami. W 1241 r. zakonnicy św. Franciszka przeżyli razem ze społeczeństwem polskim tragiczny najazd Tatarów, którzy zniszczyli południowe dzielnice Polski i dotarli aż pod Legnicę, gdzie poległ książę Henryk Pobożny. Śmiertelny strach przed Tatarami nagle i niespodziewanie przeminął, kiedy wycofali się na wieść o śmierci wielkiego chana w Karakorum, w Środkowej Azji. Zaborcze dążenia Tatarów do podboju wszystkich ludów świata nie zmniejszyły się i groziły dalsze napady na zachodnie chrześcijaństwo. Ludność modliła się w kościołach o odwrócenie najazdu tatarskiego. Papież Innocenty IV, do modłów publicznych dodał inwokację: *Od najścia tatarskiego zachowaj nas Panie*.

Papież Innocenty IV, chcąc przeciwdziałać niebezpieczeństwu tatarskiemu, podjął akcję dyplomatyczną i misyjną. Franciszkanie i dominikanie okazali gotowość do podjęcia niebezpiecznej misji nawiązania stosunków z Tatarami. Papież wysłał poselstwa do Tatarów z żądaniem zaprzestania niszczycielskich napadów na ludy chrześcijańskie i przyjęcia wiary katolickiej. Dnia 16 kwietnia

²⁴⁷ *Vita Annae ducissae Silesiae*, wyd. A. Semkowicz, MPH t. IV s. 656—661; *Vita Sanctae Salomeae Reginae Haliciensis auctore Stanislao Franciscano*, wyd. W. Kętrzyński, MPH t. IV s. 770—776; *Vita et Miracula Sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis*, wyd. W. Kętrzyński, MPH t. IV s. 682—744; *Kronika Franciszkańska tzw. Kronika Mierzwy*, wyd. A. Bielowski, MPH t. II s. 2, 145—190, 283—438, t. III s. 46—52; J. Dąbrowski, *Dawne dziejopisarstwo polskie*, Wrocław 1964 s. 95—98, 120—122; B. Kürbissówna, *Zywot bł. Salomei jako źródło historyczne*, w: *Studia historica w 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego*, Warszawa 1958 s. 145—154; M. H. Witkowska, *Vita Sanctae Kyngae Ducissae Cracoviensis jako źródło hagiograficzne*, RH t. 10(1961) zes. 2 s. 41—166; A. Witkowska, *Miracula małopolskie z XIII i XIV wieku. (Studium źródłoznawcze)*, RH t. 19(1971) zes. 2. s. 29—161; A. Witkowska, *Hagiografia*, w: DTKP t. I s. 349—351.

²⁴⁸ J. Dąbrowski, *Ruch franciszkański a odrodzenie Polski w XIII i XIV w.*, Kraków 1928.

1245 r. Jan z Pian del Carpini, zasłużony dla rozszerzenia zakonu św. Franciszka w Niemczech, Czechach i Polsce, wyruszył z Lionu, gdzie przebywał papież, w misji do Tatarów. Za radą króla czeskiego Wacława I obrał drogę przez Polskę i Ruś. Król czeski na własny koszt wyprawił poselstwo papieskie do Wrocławia, gdzie Jan pozyskał jako tłumacza języków słowiańskich i towarzysza trudów podróży franciszkanina Benedykta Polaka. Wszędzie w Polsce misja Jana spotykała się z życzliwym poparciem. Na koszt księcia wrocławskiego Bolesława udało się poselstwo papieskie do księcia Konrada do Łęczycy, dokąd opatrnościowo przybył książę ruski Wasylko, obeznany już lepiej z Tatarami. Książę ruski poinformował, że nie można udawać się do Tatarów bez darów i doradził poselstwu papieskiemu zaopatrzyć się w futra. Jan z Pian del Carpini z funduszów papieskich nabył nieco futer bobrowych i innych. Z bezinteresowną pomocą pośpieszyli solidarnie książę Konrad, księżna krakowska Kinga, biskup krakowski Jan Prandota i niektórzy rycerze. Jan z Pian del Carpini udał się z powracającym na Ruś Halicką Wasylkiem do Włodzimierza Wołyńskiego. Książę Wasylko dał papieskiemu posłowi dla bezpieczeństwa przewodnika aż do Kijowa, skąd już rozstawnymi końmi, tzw. pocztą tatarską, pojechali do wielkiego chana do Karakorum w Azji Środkowej.

Zagrożenie ze strony Tatarów spowodowało, że społeczeństwo polskie i książęta solidarnie poparli misję papieską. Powszechnie zdawano sobie sprawę, podobnie jak sam Jan z Pian del Carpini, że podróż do Tatarów będzie wymagała wiele ofiar i trudów, a może się skończyć śmiercią lub niewolą. Nic więc dziwnego, że w drodze powrotnej wszędzie, poczynawszy od Kijowa, witano wysłanników papieskich z ogromną radością. Na Rusi, w Polsce i w Czechach gromadziły się tłumy, które patrzyły na nich jak na powstałych z grobu. Byli jednak tacy, którzy wątpili w możliwość pobytu wysłanników papieskich na dworze wielkiego chana Mongołów. Jan z Pian del Carpini powoływał się na kupców z Zachodu, szczególnie z Wrocławia, którzy razem z nim przybyli do Kijowa i wiedzieli, iż wysłannicy papiescy udali się z Kijowa na tereny obsadzone przez oddziały tatarskie. Misja papieska nie odniosła jednak sukcesów dyplomatycznych i misyjnych. Europa dowiedziała się, że pokój, na który zgadzają się Tatarzy, oznacza poddanie się pod ich zwierzchnictwo, i że gotują się do walki z chrześcijaństwem. Doniosłe jednak znaczenie miała relacja Jana z Pian del Carpini podana w *Historia Mongolorum*. Tatarzy nie należeli już odąd do świata zupełnie nieznanego. Zasluga Jana polega również na tym, że spełnił on tajną misję papieską. Zapoznał społeczeństwa zachodnie z historią, zwyczajami, administracją i organizacją wojskową Tatarów. Stworzyło to możliwości nie tylko

obrony Zachodu, ale również odbywania przyszłych podróży do Tatarów.

Jan z Pian del Carpini, w czasie drogi powrotnej, sporządził sprawozdanie ze swej misji. W Polsce, Czechach i Niemczech chętnie robiono odpisy z jego relacji, chociaż jeszcze nie była ukończona. Polscy franciszkanie wnieśli swój wkład do wiedzy o Tatarach. Ważną jest zarówno relacja towarzysza podróży Jana z Pian del Carpini, Benedykta Polaka, jak i opis dziejów i zwyczajów Tatarów pt. *Historia Tartarorum*, sporządzony dla prowincjała czesko-polskiego Bogusława przez franciszkanina, znanego tylko ze skrótu jego imienia: br. C., uważanego za „pierwszego między Polakami orientalistę”. Niebezpieczeństwo tatarskie wzmocniło moralną jedność narodu polskiego i poczucie jedności politycznej kraju²⁴⁹.

Franciszkanie brali czynny udział w przygotowaniu kanonizacji św. Stanisława biskupa krakowskiego. Była ona doniosłym wydarzeniem w dziejach Kościoła i narodu polskiego. Proces kanonizacyjny doprowadził do pomyślnego skutku franciszkanin Jakub z Velletri. Papież Innocenty IV kanonizował św. Stanisława, biskupa krakowskiego i męczennika 8 września 1253 r. w kościele św. Franciszka w Asyżu. Dnia 8 maja 1254 r. w Krakowie zgromadzili się przedstawiciele całej Polski, by uczcić swego Patrona. Na tę uroczystość przybyło wielu książąt polskich, wszyscy biskupi polscy, duchowieństwo i tłumy wiernych różnych stanów. Kanonizacja św. Stanisława przyczyniła się do podniesienia religijności kraju, wzmocniła także ideę zjednoczenia państwa polskiego²⁵⁰.

Franciszkanie wnieśli poważny wkład w dzieło misyjne Kościoła. W 1219 r. św. Franciszek na czele grupy braci mniejszych przybył do Egiptu. Z obozu krzyżowców pod Damietą udał się Franciszek do sułtana Egiptu. Przemawiał przed sułtanem Melek-El-Kamilem. Przebywał przez pewien czas w Palestynie. Udział Franciszka w przedsięwzięciach misyjnych był rozstrzygający i wyznaczył kierunek przyszłego działania zakonu w krajach misyjnych. Dwunasty rozdział reguły franciszkańskiej poświęcony jest misjom. Stolica Apostolska raz po raz wysyłała franciszkanów na tereny misyjne²⁵¹.

W XIII w. franciszkanie podjęli akcję misyjną w sąsiedztwie

²⁴⁹ Jan z Pian del Carpini, *Historia Mongolorum*, w: *Sinica Franciscana*, wyd. A. Van den Wyngaert, Quaracchi 1929, t. I s. 27—130; *Relatio Fr. Benedicti Poloni*, w: *tamże*, t. I s. 133—143; Fr. C., *Historia Tartarorum*, w: *The Vinland Map and the Tartar Relation*, New Haven 1965; J. Umiński, *Niebezpieczeństwo tatarskie w połowie XIII wieku i papież Innocenty IV*, Lwów 1922; A. Zwiercan, *Benedykt Polak*, w: EK t. II kol. 231—232.

²⁵⁰ ACr t. 11(1979), (tom poświęcony św. Stanisławowi biskupowi krakowskiemu).

²⁵¹ R. Huber, *dz. cyt.* s. 29—30.

ziem polskich, na Rusi i Litwie. Litwa była krajem pogańskim, na Rusi przeważała ludność schizmatycka. Stolica Apostolska uznała Ruś za kraj misyjny. Wysłannicy papiescy na dwór wielkiego chana Mongołów, Jan z Pian del Carpini i Benedykt Polak, z polecenia papieża Innocentego IV, zabiegali na Rusi Halickiej o unię i omawiali z książętami i biskupami sprawę zjednoczenia z Kościołem katolickim²⁵².

Kiedy sprawa unii z Kościołem łacińskim nie doszła do skutku, franciszkanie rozwinęły akcję misyjną na Rusi. Podwójne przed nimi stało zadanie — opieka nad katolickimi osadnikami w miastach oraz nawracanie schizmatyków i pogan. Na Rusi nie było katolickiej organizacji diecezjalnej i tylko w miastach istniały mieliczne parafie katolickie. Dnia 19 kwietnia 1258 r. papież Aleksander IV wyposażył misjonarzy franciszkańskich w rozległe przywileje duszpasterskie. Zakonnicy mogli tam mieszkać, a w pracy apostolskiej kontaktować się z innowiercami. Z upoważnienia Stolicy Apostolskiej mieli prawo udzielania chrztu, słuchania spowiedzi, sprawowania innych sakramentów św., błogosławienia małżeństw oraz zwalniania z kar kościelnych. Dalsze uprawnienia dotyczyły budowy kościołów, ustanawiania duszpasterzy, zakładania własnych rezydencji, przyjmowania święceń kapłańskich od jakiegokolwiek biskupa katolickiego. W XIII w. franciszkanie rozwinęły również działalność na Litwie. Akcja misyjna wydała wspaniałe owoce dopiero w następnych stuleciach²⁵³. Spośród franciszkanów w XIII w. wybił się Bartłomiej z Pragi, kandydat na projektowane biskupstwo w Łukowie dla nawracania Jaćwiegów²⁵⁴.

Rozwój zakonu św. Franciszka na ziemiach polskich, w zestawieniu z franciszkanizmem zachodnioeuropejskim, wykazuje zarówno podobieństwa jak i różnice, co pozwala nam zrozumieć polską swoistość. W Polsce nie było żadnych tendencji pustelniczych. Franciszkanie polscy nie brali udziału w występujących na Zachodzie teoretycznych sporach o ubóstwie. Nie odegrali większej roli w intelektualnym ruchu zachodnich franciszkanów. Natomiast wyróżnili się w całym zakonie św. Franciszka swym zaangażowaniem w pracę duszpasterską i misyjną, i na tym polu mają największe osiągnięcia²⁵⁵.

Franciszkanie polscy reprezentowali kierunek konwentualny w zakonie. Pojęcie „konwentualny” miało znaczenie ogólne, oznaczało zakonika prowadzącego życie wspólne w klasztorze, w odróżnie-

niu od zakonników żyjących w pustelniach. W zakonie franciszkańskim przybrało ono znaczenie specyficzne od czasu, kiedy papież Innocenty IV ogłosił kościoły franciszkańskie konwentualnymi (1250 i 1252 r.). Innocenty IV nadał kościołom konwentualnym prawa kolegiackie; przełożeni franciszkańscy otrzymali władzę wykonywania czynności parafialnych względem swoich podwładnych. Zakonnicy we własnych kościołach mogli odprawiać msze św., przechowywać Najświętszy Sakrament, odmawiać publicznie brewiarz, używać dzwonów i odprawiać pogrzeby chrześcijańskie²⁵⁶. W następstwie tego, konstytucje Narbońskie zredagowane w 1260 r. przez św. Bonawenturę, wprowadziły różnicę między domami konwentualnymi, które otrzymały uprawnienia duszpasterskie (cura animarum) a nie konwentualnymi, do których zaliczono pustelnie. Konwenty, w których powinno przebywać trzynastu lub więcej braci, podlegały przełożonym, którzy nazywali się gwardianami konwentualnymi. Przywileje papieskie spowodowały rozróżnienie między braćmi, którzy prowadzili życie wspólne przy kościołach konwentualnych, a tymi, którzy przebywali w pustelniach²⁵⁷.

Konwentualni wysunęli na czoło sprawę służenia Kościołowi, dostosowali się do wymagań Kościoła i wychodzili naprzeciw społecznemu zapotrzebowaniu. Św. Bonawentura bronił braci, którzy żyli „między ludźmi [...] dla zbudowania [...], byśmy byli dla nich bardziej dostępni, gdy domagają się od nas spowiedzi, pouczenia i zbawiennej rady”²⁵⁸.

W związku z różnorodną działalnością w służbie Kościoła, konwentualni przyjmowali papieską interpretację reguły, papieskie przywileje i złagodzenia, zwłaszcza w dziedzinie ubóstwa, bardziej odpowiadające studiom i czynnemu życiu apostołskiemu. Papież Grzegorz IX wydał w 1230 r. oficjalną interpretację reguły św. Franciszka w formie bulli, na mocy której franciszkanie mieli prawo użytkowania ruchomości a nie własności. Pierwsza papieska interpretacja reguły franciszkańskiej szła po linii przystosowania reguły do zmienionych warunków i sytuacji²⁵⁹.

Konwentualni włączyli się w społeczeństwo miejskie i zajęli postawę otwartą na wpływy kultury miejskiej i uniwersyteckiej średniowiecza. Franciszkanie konwentualni uprawiali życie umysłowe i oddawali się studiom, w krajach katolickich prowadzili chrystianizację rzesz ludu a w krajach niekatolickich akcję misyjną. Po-

²⁵⁶ BulFr t. I s. 538—539, 622.

²⁵⁷ *Constitutiones Narbonenses*, w: S. Bonaventura, *Opera omnia*, Quaracchi 1898 t. VIII si. 461; R. Huber, *dz. cyt.*, s. 133—135, 152—155.

²⁵⁸ S. Bonaventura, *Determinationes super Regulam*, w: *Opera omnia*, t. VIII s. 340.

²⁵⁹ BulFr t. I s. 68—70.

²⁵² Jan z Pian del Carpini, *Historia Mongolorum*, s. 27, 103, 127.

²⁵³ A. Zwiercan, *O franciszkanach w Krośnie*, s. 12; W. Abraham, *dz. cyt.*, s. 117—143.

²⁵⁴ W. Abraham, *dz. cyt.*, s. 164—194; A. Zwiercan, *Bartłomiej z Pragi*, w: EK t. II kol. 80.

²⁵⁵ K. S. Rosenbaiger, *dz. cyt.* s. 9—21.

stawa konwentualnych wobec świata sztuki wyraziła się we wznośzeniu artystycznie ozdobionych kościołów.

Stolica Apostolska traktowała sprawę zakonu franciszkańskiego w szerokiej perspektywie potrzeb Kościoła powszechnego. Franciszkanie przez swoją prawną organizację uzależnieni bezpośrednio od Stolicy Apostolskiej (egzempcja zakonna), wzmacniali w świecie katolickim świadomość uniwersalnej wspólnoty Kościoła katolickiego²⁶⁰.

ANTONI ZWIERCAN OFMConv.

Nouveau regard sur les débuts des franciscains en Pologne (Résumé)

Deux sources: *Cronica Fratris Jordani a Jano OFM*, et Fr. Joannis de Piano Carpini *Historia Mongolorum* permettent de déterminer que les franciscains se sont établis sur les territoires polonais à l'initiative de l'ordre de saint François, et non à celle des princes Piast comme le laissait entendre jusqu'ici l'historiographie polonaise, fidèle sur ce point à la légende transmise par Jan Długosz. Effectivement, venant d'Italie, les franciscains arrivèrent en Pologne par l'Allemagne. Jean de Pian del Carpini, provincial de Saxe de 1232 à 1239, envoya les frères mineurs en Bohême et en Moravie, en Pologne, en Hongrie, au Danemark et en Norvège. L'arrivée des franciscains en Pologne est étroitement liée à la personne de Jean de Pian del Carpini, qui s'était rendu en personne à Wrocław et avait noué des contacts amicaux avec le prince Henri le Barbu et avec le clergé silésien, et décidé l'installation des frères dans cette ville et à Cracovie. Le couvent de Wrocław fut fondé dans les années 1232—1234, celui de Cracovie en 1237. A l'encontre des autres ordres monastiques l'année de l'établissement des frères mineurs et leur prise en charge de la pastorale représente la date de la fondation du couvent. L'église et le couvent de Wrocław ont été fondés par le prince Henri le Pieux. Cependant, en général, les franciscains vivaient et érigeaient églises et couvents grâce aux dons offerts par les bourgeois et les mécènes, qu'ils fussent laïques ou ecclésiastiques. Le fait que les frères vivaient de la générosité publique a entraîné une nouvelle formule, celle d'un fondateur collectif.

Muni de l'autorisation d'Elias de Cortone, le supérieur général de l'ordre, Jean de Pian del Carpini créa au chapitre qui se tint à Prague le 25 Juillet 1238 la province tchéquo-polonaise. Pour la Pologne, il

²⁶⁰ L. Di Fonzo, G. Odoardi, A. Pompei, *I Frati Minori Conventuali, Storia e vita 1209—1976*, Roma 1978; F. S. Pancheri, *La fraternità conventuale*, „Commentarium Ordinis F. M. Conv.” 78 (1981) s. 284—300.

en résultat l'arrivée des frères mineurs. Leurs principaux centres furent Wrocław, Cracovie et Inowrocław.

Après la réunion du chapitre de la province qui eut lieu à Wrocław en 1239, six couvents furent fondés en Silésie au cours des dix années suivantes, et vingt couvents jusqu'à la fin du 13e siècle. Bientôt, l'ordre de saint François s'implanta dans d'autres régions du pays. Son essor avait été rendu possible grâce à la remarquable affluence des candidats autochtones. Thomas II, l'évêque de Wrocław, déclara que les couvents des franciscains en Silésie étaient l'oeuvre des Polonais et des Tchèques qui s'y étaient installés. Survenus plus tard, la colonisation allemande eut pour résultat la germanisation de huit couvents silésiens et de huit couvents prussien, lesquels se séparèrent de la province tchéquo-polonaise. En 1282, celle-ci comptait trente huit maisons religieuses, dont seize en Pologne.

Les frères mineurs y conservèrent leur caractère propre au sein de l'ordre, sans jouer un grand rôle dans le mouvement intellectuel du monde occidental, et se consacrèrent totalement à la pastorale. Leur principal mérite fut d'avoir approfondi la christianisation des masses et organisé des missions d'évangélisation en Ruthénie et en Lituanie.

Traduit par T. Wilkanowicz